

नारीहरूमा पनि बुद्धि छ

गौतम बुद्धले महिलाहरूलाई भिक्षुणी बनाएर समान अधिकार दिनुहुँदै ।

लेखक तथा प्रकाशक :
भिक्षु अश्वघोष

नारीहरुमा पनि बुद्धि छ

भिक्षु अश्वघोष
संघाराम

प्रकाशक :

भिक्षु अश्वघोष

संघाराम

ढल्को, काठमाडौं

फोन नं. २५५९६०

प्रथम संस्करण : १०००

बुद्ध सम्बत् : २५४३

नेपाल सम्बत् : १९९९

इस्वी सम्बत् : १९९९

बिक्रम सम्बत् : २०५६

मूल्य रू. १५/-

कम्प्युटर:

गोविन्द ह्युमत, रामकृष्ण सामिछाने, सुरेन्द्रकुमार राजबला

मुद्रक :

न्यू नेपाल प्रेस

अफिस :

शुक्रपथ, न्यूरोड, काठमाडौं

फोन : २५९०३२, २५९४५०

फ्याक्स : (९७७-१) २५८६७८

प्रेस :

नक्साल, नागपोखरी

काठमाडौं

फोन : ४३४८५०, ४३४७५३

मेरो दुई शब्द

नारीहरूमा पनि बुद्धि छ

प्रस्तुत पुस्तकको नाम “नारीहरूमा पनि बुद्धि छ” राखी दिएको छुँ । हुन त यो पुस्तक साप्ताहिक पत्रिकाहरू – दृष्टि र जनआस्थामा छापिसकेका मेरा लेखहरूका संग्रह मात्र हो ।

नारीहरूलाई जति समाजमा स्थान दिइनु पर्ने हो त्यति दिइएको छैन । कारण एकातिर वैदिक संस्कार र पुरुष वर्गको संकीर्ण विचार हुन् भने अर्को तिर धेरै जसो नारीहरू अशिक्षित र रूढीवादी नै छन्, जसले गर्दा नारीहरू प्रगतिशील हुन सकेका छैनन् । नारीहरूको स्थान बारे अरूको कुरा छाडौं बौद्ध भिक्षु समाजमा पनि नारी प्रति जति हृदय फुक्का हुनु पर्ने हो त्यति भएको देखिँदैन ।

यदाकदा मलाई पनि लाग्छ कि – “मैले धेरै पुस्तकहरू लेखेर बुद्धि विलाशिता देखाउन मात्र खोजी रहेको त छैन ?” किनभने मेरो दृष्टि पनि जति सोझो हुनु पर्ने हो त्यति हुन सकेको छैन । जेहोस्, खरानी फोहर भएतापनि खरानीले माइदा भाडाहरू सफा हुने जस्तै, मैले लेखेका लेख र पुस्तकहरूबाट पाठक वर्गले केही ज्ञान हासिल गर्न सकेको खण्डमा म स्वयं सफल भएको ठान्छु ।

श्रद्धालु उपासक-उपासिकाहरूले श्रद्धापूर्वक दिएको दानको सदुपयोगको लागि यस पुस्तकको प्रकाशक म आफैँ भएको छु ।

यो पुस्तक प्रकाशनबाट प्राप्त पुण्य आचार्य अमृतानन्द महास्थविरज्यूको पूण्य स्मृतिमा अर्पण गर्दछु । किनकि मलाई लेख लेख्नमा शक्ति प्रदान गर्नु हुने वहाँ नै हुनुहुन्छ ।

साथै न्यू नेपाल प्रेसका मालिक, कम्प्युटर सहयोगीहरू र अन्य कर्मचारीहरू पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

१७, वैशाख पुन्हि २०५६

– भिक्षु अश्वघोष

विषय-सूची

क्र.सं. विषय	पृष्ठ संख्या
१. महापुरुषहरूको गुण	१
२. मन शुद्ध हुनुपर्छ	४
३. रिसले वैरभाव शान्त हुँदैन	६
४. मैत्री र प्रेमभावले वैरभाव शान्त हुनसक्छ	१२
५. नक्कली देवता	१५
६. ब्राह्मणको हृदय परिवर्तन	१८
७. सत्य भए पनि सबै ठाउँमा बोल्नु हुँदैन	२२
८. सदाचार र शान्ति	२७
९. कुन राजा ठूलो ? कुन राजा सानो ?	३१
१०. राजाको विवेक बुद्धि, राजाको चिन्तनमय प्रज्ञा	३५
११. परित्राण र उपलब्धि	३८
१२. आध्यात्मिक उन्नति	४३
१३. अहंकारी घमण्डी बन्नु बौद्ध संस्कृति होइन	४८
१४. बुद्धको अनात्मवाद - एक दृष्टि	५२
१५. सम्यक दृष्टि र मिथ्या दृष्टि	६०
१६. बुद्धि आइमाईमा पनि हुन्छ	६४
१७. मत ध्यान बस्न अयोग्य रहेछु	६९
१८. आर्यमौन	७४

महापुरुषहरूको गुण

गौतम बुद्ध समय समयमा ब्रह्म विहार अर्थात् उत्तम जीविकाको बारेमा उपदेश दिने गर्दथे । यी गुण हुन मैत्री, करुणा, मुदिता र उपेक्षा । यी चार गुण जुन ब्यक्तिमा देखिन्छ, ऊ ब्रह्मा नै हो भनी गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो ।

मैत्री अर्थात् प्रेम, दया, सद्इच्छा र परोपकार शब्दहरूबाट व्यक्त हुन्छन् । यसलाई मित्रता र प्रेम पनि भनिन्छ तर मैत्री र मित्रता तथा प्रेममा धेरै भेद छ । कुनै बखत ब्यक्ति ब्यक्ति बीच भेटघाट हुनासाथ जान, पहिचान र परिचय हुन्छ अनि मित्रता हुन्छ । यो मित्रता, मैत्री जस्तो शुद्ध र बलियो हुँदैन । उदाहरणका लागि जस्तै काँग्रेस-राप्रपाको समीकरण अथवा नेकपा एमाले-राप्रपा समीकरण एकथरी मित्रता हो । तर यो शुद्ध मैत्री सम्बन्ध भने होइन । प्रेमी र प्रेमिका बीचको स्वार्थ जस्तै समीकरण पनि स्वार्थनिहित हुन्छ । अमेरिका र चीन बीच तथा पाकिस्थान र भारत बीच व्यापार आदि सम्झौता, सम्बन्ध मित्रताको लक्षण हुनसक्छ । तर शुद्ध मैत्री होइन । मैत्री भनेको हृदय नरम, स्वच्छ सहयोग र दयापूर्ण गुण हो । देखावटी गुण होइन । मित्रता देखावटी गुण हो । शुद्ध हृदयको चिन्ह होइन । स्वार्थको चिन्ह हो । परोपकारको शुद्ध रूप होइन । आफ्नो मतलब पूरा भएन भने मित्रता असहयोगमा परिणत हुन्छ ।

साधारणतया शान्तिमय जीवनयापनको लागि मैत्री गुण मानिसमा हुनुपर्छ । यो मानवीय गुण हो । मैत्री हराएमा मानिसमा क्रोध उत्पन्न भएर दानव रूप लिनसक्छ । तसर्थ मैत्री महापुरुषको गुण हो ।

करुणा-दुःखी, अनाथप्रति सहानुभूति, दया र मायापूर्ण भावना जाग्ने स्वभाव हो । अरूको दुःख पीडा देखेर मनमा दुःखको अनुभव हुने, सहानुभूति हुने लक्षणलाई करुणा भनिन्छ । यो ब्रह्म विहारको दोस्रो गुण हो । अर्काको दुःख आपत्ति विपत देखा साथै उसलाई कसरी दुःखबाट मुक्त गर्न सकिन्छ भन्ने चिन्तन मनमा आउने भावना नै करुणा हो । हामी अखबारमा समय समयमा छापिएका समाचार पढ्छौ । खोलामा बगिरहेको मानिसलाई उद्धार गर्दा कतिपयको ज्यान गुम्छ । कसैको घरमा आगो लागेका बेलामा आगो निभाउने र सामान बचाउने प्रयत्न गर्दा ज्यान गुमाउनेहरू पनि छन् । यो करुणा भएको ब्यक्तिको उदाहरण हो । करुणा र मैत्री दुवै पवित्र हृदयको चिन्ह हो । यहाँ प्रजातन्त्र र साम्यवादको भेदवाद हुँदैन । भुखमरीले पीडित राष्ट्रको लागि अन्तर्राष्ट्रिय खाद्य सहयोग दिनु करुणाको हो । कुनै कुनै राष्ट्रले मानवताको नाताले आर्थिक सहयोग दिने गर्छ यो शुद्ध मैत्री र करुणाको भावनाले दिएको ठहरिदैन ।

यहाँ एउटा स्मरणीय कुरा के छ भने- आफ्नो खराब बानी भएका छोरा-छोरीहरूलाई आमाबाबुले केटाकेटीको भलो चिताएर नै गाली र सुझाव दिन्छन् । रचनात्मक सुझावमा मैत्री र करुणा गुण समावेश भएको छ । ध्वंसात्मक र आक्रोशमा गरेको गतिविधिमा मैत्री करुणा हुँदैन ।

मुदिता - यो ब्रह्म विहारको तेस्रो गुण हो । मनको प्रफुल्लता, प्रसन्नता शुद्ध आनन्दको अवस्था मुदिता गुण हो । संकीर्ण र संकुचित तथा इर्ष्या भावनारहित चित्तको अवस्थामा मुदिता गुण हुन्छ । अरूको उन्नति र विजयी तथा राम्रो काम देखेर मनमा आउने आनन्द र हर्ष हुने अवस्थालाई मुदिता चित्त भनिन्छ । अपवादस्वरूप मानिसहरूले अनैतिक ढंगमा झेल काम गरेर उन्नति र विजयी गर्नेहरू पनि छन् । त्यस्तो

अवस्था देखेर मुदिता अर्थात् आनन्दको अनुभव हुन गाह्रो छ । मुदिता चित्तको उल्टो गुण हो ।

उपयुक्त उत्तम तीन गुण महापुरुषमा हुने र हुनै पर्ने गुणहरू हुन् । शान्त वातावरणको उपयोगी गुणहरू हुन् । साधारण मानिसहरूमा मैत्री गुण हुने आशा गर्नु राम्रो कुरा भए पनि ब्यवहारमा देख्न दुर्लभै छ ।

साधारणतया धेरै मानिसहरू अर्काको हानि, अवनति देखेर खुशी र सन्तुष्टि अनुभव गर्छन् । कसैले नराम्रो काम गरेर पतन हुने त्यो अर्कै कुरो हो । निर्दोष ब्यक्ति माथि कुभलो चिताउने राम्रो गुण होइन । मैत्री चित्त र मुदिता चित्त उत्पन्न गरिरहनेलाई अप्ठ्यारो के छ भने संघै आफू मात्र सुखी हुने, आफू मात्र सज्जन बनी अधार्मिक काम गर्ने मानिसहरू बीच बस्नुपर्दा, अटेरी र मिचाहा प्रवृत्तिसँग बस्नु पर्दा मैत्री र करुणा तथा मुदिता चित्त हराएर जान्छ ।

त्यसैले बुद्धले उपेक्षा गुणको उपदेश दिनुभएको छ ।

उपेक्षा - यो ब्रह्म विहारको चौथो गुण हो । यसलाई ब्यवहारमा अपनाउनु गाह्रो भए पनि अति नै उपयोगी र काम लाग्ने चीज हो । तर साधारण ब्यवहारमा नराम्रो व्यवहार भएको मानिसको ब्यवहारमा सुधार ल्याउनका लागि तिरस्कार, अनादर, बहिष्कार गरेर दण्ड दिनुपर्ने रहेछ । भगवान बुद्धले पनि आफ्नै साथी छन्न सारथी भिक्षु बनिसकेपछि उसको अहंकारपन हटाउनको लागि बहिष्कार गर्ने ब्रह्मदण्ड (ठूलो दण्ड) दिनु भएको थियो ।

कमलको फूल हिलोमा उत्पन्न भएर पनि हिलोबाट अलग्गै फुले जस्तै अशिष्ट र मिचाहा स्वभावका मानिसहरूसँग अलिप्त र अनाशक्त भइबस्नु बेस छ । यही उपेक्षा गुण हो । उपयुक्त चार गुण ब्रह्म विहार गुण धर्म अर्थात् उत्तम जीवन बिताउनलाई आवश्यक गुण हुन् अथवा हारजीतबाट केही असर नपर्ने अवस्थालाई उपेक्षा भनिन्छ । ■

मन शुद्ध हुनुपर्छ

धार्मिक जगतमा दान दिनेहरू धेरै हुन्छन् तर उनीहरूमा त्याग चेतनाको भने कमी पाइन्छ । उनीहरू सिर्फ नाउँ कमाउन र प्रसिद्धिको लागि दान दिन्छन् । दान दिंदाखेरि प्रति ग्राहकलाई काम लाग्ने र उपयोगी हुने वस्तु मात्र दिनुपर्छ । तर अमेरिकाले रूसलाई आर्थिक अनुदान दिंदाखेरि फेरि साम्यवाद ल्याउन नपाइने शर्तमा मात्र अनुदान दिन्छ । मानवताको नाताले र त्यहाँको जनजीवन उज्वल पार्नको लागि नभई साम्यवादको दमन गर्नलाई अनुदान दिइनु निश्चित रूपमा उचित होइन् !

भारतको घटना हो । एकजना ब्यापारीले श्री राम परमहंस स्वामीकहाँ गएर सोध्यो— स्वामीजी, मैले सुनेको थिएँ सर्वश्व सबै त्याग गरेको खण्डमा ईश्वरको दर्शन पाइन्छ रे । त्यही अनुसार, मैले सारा सम्पत्ति छोरा-छोरीहरूलाई त्यागी सकें, ब्यापार गर्न पनि छोडि सकें । अचेल त ब्यापार भनेको के हो, वस्तुको भाउ कति छ भन्ने पनि मलाई केही थाहा छैन । तर पनि मैले ईश्वरको दर्शन पाउन सकिन ।

परमहंस स्वामीजीले मुसुमुसु हाँसी भन्नुभयो— ब्यापारी महाशय, तपाईंले त पुरानो तेलको शिशी मात्र फेरेर नयाँ शिशीमा राख्नु भएको छ । पुरानो शिशीमा तेलको अंश र बास्ना छुटेको छैन । तपाईंको मन धन सम्पत्तिमै अड्किरहेको छ । पुरानो संस्कार जस्ताको तस्तै छ । चित्त र मन पनि शुद्ध भएको छैन । मन शुद्ध नभइकन कहाँ ईश्वरको दर्शन पाइन्छ ?

एकजना मूर्ख मान्छेले डुंगा बाँधिराखेको डोरी नखोलिकन रातभरि डुंगा चलाएको चलाई गरेछ तर डुंगा भने जहाँको तही ।

एक चोटी स्वामी विवेकानन्दजी गंगाजीको किनारतिर घुम्न जानुभयो । त्यहाँ त्यागी बनी साधुहरू बसिरहेका थिए । एकजना साधुकहाँ जानु भई स्वामी विवेकानन्दजीले सोधनुभयो— तपाईं साधु बनेको कति वर्ष भयो ?

साधुको जवाफ थियो चालिस (४०) वर्ष भयो । लाखौं रूपैयाँ र धेरै सम्पत्ति छोडेर त्यागी बनेको हुँ ।

स्वामीले भन्नुभयो तपाईं त सही त्यागी साधु होइन । सही त्यागी भएको भए घर छोडेको ४० वर्ष भयो तर अहिलेसम्म लाखौं रूपैयाँ त्यागेर आएको भनी मनमा कुरा रहने नै थिएन । धन सम्पत्तिबाट तपाईंको मन टाढा गएको छैन । यसबाट के थाहा हुन्छ भने मनमा धन सम्पत्तिको आशक्ति र अहं भएसम्म सही त्यागी हुन सकिदैन र गरेको दान, अनुदान पनि सही त्याग हुन सक्दैन ।

बुद्धको शिक्षा अनुसार, पाप कर्म नगरिकन पुण्य कर्म मात्र गरेर पुग्दैन चित्त शुद्ध पनि हुनुपर्छ । सबै काम मनको स्वभाव अनुसार हुन्छ । जुनसुकै काममा पनि मन अगुवा हुन्छ । त्यसकारण अशुद्ध मन भएर कसैले बोल्थो वा गथ्यो भने गोरुको पछि पछि गाडाको पाँगा गहुँगो भएर पछि लागेझै दुःख पनि पछि लागेर आउँछ । ■

रिसले वैरभाव शान्त हुँदैन

आजको युगलाई वैमनष्यपूर्ण युग भन्नु बढी हुँदैन होला । किनकि कतै शान्ति छ भन्ने कुरा सुन्न पाइँदैन । जताततै महत्वाकांक्षी नै महत्वाकांक्षी इर्ष्याका कारण परस्परमा षडयन्त्र र अविश्वासको वातावरण छाएको छ । कतै शान्ति छैन । बुद्धको पालामा पनि शान्तिको वातावरण त्यति थियो जस्तो लाग्दैन । किनकि बुद्धले उच्च शान्तिको लागि नभै नहुने मैत्रीगुण र अल्पेक्ष गुण धर्मको उपदेश दिनुभएको थियो । मैत्री चित्त हुँदाखेरी अरूको अहित र हानी हुने (मनैदेखि) कल्पना गर्दैन रे । यसको विपरित अमैत्री र महत्वाकांक्षी व्यक्तिले ठूलो अनर्थ गर्न सक्छ फूट ल्याउँछ ।

बुद्धले स्थापना गर्नुभएको भिक्षु संघमा शाक्य कूलको देवदत्त नामको भिक्षुको ठूलो स्थान थियो । उनी प्रभावशाली ब्यक्तित्व थिए । तर उनको महत्वाकांक्षा र पदलोलुपताले गर्दा उनले पतन हुने काम गर्न थाले । उनले चिन्तन गर्न थाले— धेरै मानिसहरूले बुद्धलाई र सारिपुत्र तथा मोद्गल्यायन प्रमुख शिष्यहरूको मात्र सम्मान गर्छन्, दान दिन्छन्, मलाई वास्तै गर्दैनन् । उसको मन ईर्ष्याले पोलेको थियो । अब के गरेकोले अरूको ध्यान आफूकहाँ आकर्षित गर्न सकिन्छ भनेर उनले सोचन थाले । आफू शुद्ध र आचरणनिष्ठ हुँ भन्ने देखाउन उनले बुद्धकहाँ गएर भने भिक्षुहरूको लागि नयाँ कडा नियम बनाउनुपर्‍यो जस्तै कि (क) भिक्षुहरू जंगलमा बस्नुपर्छ, विहारमा (घरमा) बस्नु हुँदैन । (ख) भिक्षाटन गरेर मात्र जीविका गर्ने, अरूले दान दिएको भोजन नगर्ने ।

(ग) मसानमा र धूलोमा फ्याँकेको कपडा बटुलेर चीवरवस्त्र लगाउने, श्रद्धावानहरूले दान दिएको वस्त्र नलगाउने (घ) माछा मासु नखाने शाकाहारी हुने आदि ।

भगवान् बुद्धले देवदत्त भिक्षुको प्रस्तावलाई अव्यवहारिक र षड्यन्त्र भनी बुझेर उनलाई भन्नुभयो— इच्छा हुनेहरू जंगलमा बसे पनि हुन्छ, विहारमा बसे पनि हुन्छ । शाकाहारी बन्न चाहे पनि आ-आफ्नो खुशी र अरूले पकाएर दिएको भिक्षा खाए पनि हुन्छ । मसानमा फालिराखेको कपडाको वस्त्र लगाए पनि हुन्छ र अरूले दान दिएको पनि लगाए हुन्छ । कुनै आपत्ति छैन । बुद्धले देवदत्तलाई चेतावनी दिदै भन्नुभयो— संघलाई अष्टचारो हुने र संघमा फुट हुने खालको नियम, नीति लागू गर्ने कोशिस नगर्नु । यस्तो चालले तिम्रो भलो हुने छैन, संघलाई पनि राम्रो हुने छैन । अव्यवहारिक नियमको कुरा नउठाउनु ।

त्यसपछि देवदत्त भिक्षुहरूकहाँ गएर भन्नथाले— हेर साथीहरू, मैले धार्मिक नियम बनाउनुपर्छ भनी प्रस्ताव राखेको थिएँ, तर बुद्धले तिरस्कार गर्नुभयो । मैले राखेको प्रस्ताव साथीहरूलाई कस्तो लागेको छ ? राम्रो छ कि छैन ?

कच्चा बुद्धि भएको एक समूहले राम्रै प्रस्ताव राख्नुभएको हो, किन बुद्धले तिरस्कार गर्नुभएको होला । यो त बुद्धले ठीक काम गर्नुभएन भने । देवदत्तको नयाँ नीति प्रस्ताव भिक्षु जीवनको लागि एकदम उपयोगी र ठीक नियम हो । हामी देवदत्तको प्रस्तावको पक्षमा छौं भनेर अपरिपक्व अदूरदर्शी बुद्धि भएका एक भिक्षु समूह फुटेर गयो ।

उनीहरूले बुद्धलाई मार्न समेत अनेक षड्यन्त्र गरेका थिए, तर असफल भए । बुद्धले भन्नुभयो— देवदत्तले संघ भेद गरेर पतन हुने काम गरेको छ । गर्नै नहुने भेद ल्याएर भिक्षु संघमा फुट ल्याएर नराम्रो काम गर्‍यो ।

केही समयपछि भगवान् बुद्धले सारिपुत्र र मोद्गल्यायन शिष्यहरूलाई भन्नुभयो— देवदत्तको हा-हामा लागेर गएका भिक्षुहरू, मैत्रीपूर्वक पूर्वाग्रहरहित भई ठण्डा दिमागले विचार गर । पछि पश्चाताप गर्न नपरोस् । बुद्धको शिक्षालाई छोड्न हुँदैन । देवदत्त महत्वाकांक्षी हुन् । राम्रो विचारका होइनन् । बुद्धलाई पनि मार्न खोज्ने ब्यक्ति हुन् । जाऊ बुद्धकहाँ र क्षमा माग अनि तिमीहरूको भलो हुन्छ । फुटेर गएका भिक्षुहरूले महसूस गरे— फुटेर आएको ठीक भएन । एकतामै सुख छ । “सुखा संघस्स सामग्गी” भनेर बुद्धकहाँ गएर क्षमा मागी भिक्षु संघमा सम्मिलित भए । देवदत्त र एक दुईजना उनका चेलाहरू मात्र फुटेर बसे ।

केही समयपछि केही बुद्धिजीवीले बुद्धकहाँ गएर सोधे— भगवान् तपाईं जस्ता गुरु भएको भिक्षु संघमा कसरी देवदत्त जस्ता महत्वाकांक्षी भिक्षुको प्रादुर्भाव भयो, तपाईंले किन अनुशासनमा राख्न सक्नु भएन ?

बुद्धले उत्तर दिनुभयो— खेतमा धान रोप्दा खेरी घाँस पनि उम्रेर आउँछ । त्यस्तै घाँस जस्तै देवदत्त जस्ता भिक्षुहरूको पनि प्रादुर्भाव हुन्छ । म त मार्गप्रदर्शक मात्र हुँ, कसैलाई तह लगाउने जिम्मा मैले लिएको छैन । उसले गरेको पाप उसैले भोग्नुपर्छ ।

मैत्रीभाव र उपेक्षा मात्र औषधि हो । अरू उपाय छैन । अरूप्रति स्नेह र माया हुने गुणलाई नै मैत्री भनिन्छ । क्रोध र घृणाको विरुद्ध र प्रतिशोध भावना नआउने बानीलाई नै मैत्री भनिन्छ । अर्को भाषामा भन्ने हो भने अरूको चित्त नदुख्ने बोली बोल्नु र काम गर्नुलाई पनि मैत्री भनिन्छ । शान्तपूर्वक जीवन बिताउनको लागि मैत्री चित्त अचूक औषधि भने पनि हुन्छ । यो अभ्यास गरेर अनुभव गर्नुपर्ने र बुझ्नुपर्ने कुरो हो । यस कुरा बुझ्नको लागि एउटा घटना प्रस्तुत गर्दछु ।

परस्पर कट्टर विरोधी र शत्रुभावना राख्न दुईजना मन्त्रीहरू थिए । यी आजभोलिका मन्त्रीहरू होइनन् । बुद्धकालीन राजा कोशल नरेशका दायाँ हात र बायाँ हातको रूपमा रहेका दुई जना मन्त्रीहरूको बीच भएको शत्रु भावनाको कुरा गर्दैछु । यी दुवै जना मन्त्रीहरू कोशल राजाका सल्लाहकार थिए । तर मानिसहरूको चरित्र विचित्रको हुँदोरहेछ । ईर्ष्या र द्वेष चित्तले ठाउँ लिएपछि मानिसहरूलाई बहुला नै बनाइदिंदो रहेछ । अरूलाई अर्ति, बुद्धि र सल्लाह दिन जाने तापनि आफूलाई अर्ति र सल्लाह दिनुपर्ने बेला बुद्धि नै हराउने रहेछ । परस्पर भेद, कलह ईर्ष्या र द्वेषको कारणले उनीहरू एकले अर्कोलाई बिगार्ने र खुट्टा तान्ने कुकर्महरूको खोजी गर्दै हिंड्दा रहेछन् । कोशल राजाका मन्त्रीहरू पनि यस्तै खालका रहेछन् । एकले अर्काको खुट्टा तान्ने र आफू मात्र माथि पुग्ने धुनमा मस्त थिए दुवैजना । मन्त्रीहरूको चरित्रबारे कोशल राजालाई राम्रै ज्ञान थियो । उनले नराम्रो चरित्रलाई हटाई दुवैजना मन्त्रीहरूलाई मिलाउन प्रयत्न नगरेका पनि होइनन् । तर सबै व्यर्थ । राजालाई भने दुवै मन्त्री नभई नहुने । तर दुवै आगो र पानी बनिरहेको कारणले राजा दिक्क हुन पुगे । अन्तमा राजाले निर्णय गरे “यी दुवै मन्त्रीहरूको बीचमा भइरहेको शत्रुताको भावनालाई मित्रतामा बदल्नका लागि बुद्ध बाहेक अरू कसैले सकदैन ।” यस्तो विचार गरेर राजा बुद्धसमक्ष आफ्ना मन्त्रीहरूको शत्रुताले गर्दा उब्जिएको आफ्नो दुःखको कुरो पोख्न पुगे ।

गौतम बुद्ध “राजाको कुरो सुनिसकेपछि भोलिपल्ट विहानै एकजना मन्त्रीज्यूको घरमा जानुभयो । भोजनपछि बुद्धले उपदेश दिदै भन्नुभयो— “मन्त्रीज्यू, मानिसको मनमा द्वेषभाव रहनुजेल ऊ कहिले पनि राम्ररी सुत्न सकदैन । उसको मनमा शान्ति पनि हुँदैन । किनभने आफूलाई मन नपरेको ब्यक्तिको संझना आउने बित्तिकै रीस उठ्न थाल्छ । बदला

लिने इच्छाले उसको शरीर तातेर शरीर नै भारी हुन थाल्छ । शत्रु भावको कारणले उसको मनमा पीर र चिन्ता हराउदैन । मनमा आनन्दले ठाउँ लिन सब्दैन । तर साँच्चिकै सुख जीवन जिउने हो भने आफूलाई चिन्ताबाट मुक्त गराउन सक्नुपर्छ । मैत्री चित्तसहितको मानिसले जहाँ गए पनि मित्र र साथी भेटाउन सफल हुन्छ । त्यसैले उसको जीवन भइ त्रासरहित भई आनन्दमय हुनेछ ।

तथागतको उपदेश सुनेर मन्त्रीको कठोर मन पगिलयो । त्यो मन्त्रीले विचार गर्‍यो— “बुद्धले त मलाई नै ताकेर उपदेश दिनुभएको रहेछ मेरो अर्को मन्त्रीसँग वैरभाव भइरहेको कुरा बुद्धले थाहा पाउनुभयो होला । साँच्चै नै हामी दुईबीचको शत्रुताले गर्दा मेरो मनमा रिसइवी रूपी आगोले पोलिरहेको छ । त्यसैले मेरो मनमा पटककै आनन्द र शान्ति छैन । एकदिन मरेर जानपर्ने यो जीवनमा केको शत्रुता वैरले वैर शान्त हुँदैन, मैत्रीभावले मात्र वैर शान्त हुन्छ । यो बुद्ध वचन शाश्वत र सत्य हो । यस्तो ज्ञानले भरेको कुराको विचार गरी मन्त्रीले बुद्धसमक्ष यस्तो प्रतीज्ञा गर्न थाल्यो— “भगवान्, मैले तपाईंको उपदेशलाई राम्ररी बुझे । अबदेखि म कसैसँग द्वेषभाव र शत्रुभाव नराख्ने कोशिस गर्छु । मन्त्रीको मन निर्मल भएकोले अनुहार पनि विस्तारै तेजिलो हुँदै आयो । मन्त्रीको हृदय परिवर्तन भएको देखेर गौतम बुद्धले यसरी विचार गर्नुभयो— “यी मन्त्रीलाई साथमा लिएर अर्को मन्त्रीको घरमा जानु राम्रो हुनेछ ।”

बुद्ध दुवैजना मन्त्रीलाई मिलाउने लक्ष्य लिनु हुँदै अर्को मन्त्रीको घरमा जानुभयो । उता अर्को मन्त्रीलाई आफ्नो शत्रु बनिरहेको मन्त्रीलाई साथमा लिई बुद्ध आफ्नो घरमा आउनुभएको देखेर आश्चर्य लाग्यो । तथागतलाई आशान बिछ्छाई सम्मानपूर्वक बन्दना गरी यथास्थानमा बस्यो । बुद्धसँगै गएको मन्त्री मुसुमुसु हाँसै बसेको देखेर अर्को मन्त्रीलाई

पनि हाँस्न करै लाग्यो । बुद्धले पहिले जस्तै मैत्री चित्तको महिमा र शत्रुताको दुष्परिणामको व्याख्या गर्नुभयो ।

दोस्रो मन्त्रीले भन्न थाल्यो— मेरो घरमा तपाईंको आगमन भएको कारण मैले राम्ररी बुझें । मलाई क्षमा गरिदिनुस् । ममा ज्ञान र प्रज्ञाको अभाव भइराखेकोले र महत्वाकांक्षाले स्थान लिइराखेको कारणले गर्दा मेरो जीवन अशान्तिमय बनिराखेको हो । अबदेखि हामी दुवै मन्त्रीहरू परम मित्र भएर रहने छौं ।

यसरी बुद्धको धर्मदूत र शान्तिदूतको कार्य सफल भयो । आगो र पानीको स्वभाव लिएका दुवै मन्त्रीहरू दूध र पानीको स्वभाव लिई सफल जीवन बिताउन थाले । यसलाई नै मैत्रीको चमत्कार भन्न सकिन्छ । ■

मैत्री र प्रेमभावले वैरभाव शान्त हुनसक्छ

नहि वेरेन वेरानि सम्मन्तीध कुदाचनं,
अवेरेन च सम्मन्ति एस धम्मो सनन्तनो ।

अर्थात्, रिसले वैरभाव शान्त हुँदैन, प्रेमभावले मात्र वैरभाव शान्त हुनसक्छ । यही आदिकाल देखि चलिआएको धर्म हो ।

वर्तमान नेपालको परिप्रेक्ष्यमा उपर्युक्त बुद्धवचनलाई मनन गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ जस्तो लाग्छ मलाई । म बौद्ध भिक्षु भएर पनि राजनीतिको साथसाथै धर्मनीतिको कुरा गर्छु, ताकि राजनीतिको माध्यमबाट बुद्धको सन्देश प्रचार गर्न सकियोस् ।

नेपाली जनता शान्तिप्रेमी छन् । उनीहरू बदला लिने भावना र फूट चाहँदैनन् । सबै मिलेर परस्पर शुद्ध मैत्री भावले राज्य सञ्चालन होस् भन्ने उनीहरूको चाहना हो । कमजोरी र असमझदारी सबैमा हुनसक्छ । गौतम बुद्ध भन्नुहुन्थ्यो— विवेक, बुद्धिलाई प्रयोग गरेर साँच्चै शान्ति स्थापना गर्न चाहने हो भने पहिले सम्यकदृष्टि (ठीक समझदारी) र सम्यक्संकल्प (ठीक सोचाइ र नियत) हुनुपर्छ । यी दुई आर्य अष्टाङ्गिक मार्गको पहिलो र दोस्रो खुड्किलो हुन् ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनमा कांग्रेस र कम्युनिष्टहरू नङ्ग र मासु जस्तै मिलेर शत्रुभाव छोडी दुबैको झण्डा हातमा बोकेर उत्रेका थिए । फलस्वरूप प्रजातन्त्रको पुनर्भाव भयो । अब सोचौं, यहाँनेर बुद्धको मैत्री सन्देश साकार भयो कि भएन ? तर अफसोच, यी दुई शक्तिबीच

बिस्तारै आ-आफ्नो पुरानो संस्कार उठेर आयो र परस्पर वैरभाव शुरूभयो । फलतः गल्ती शुरू भयो । यो मानवीय कमजोरीको चिन्ह हो । जोशमा होश गुमाएको प्रमाण हो ।

एकचोटी एकजना विद्वान ब्यक्तिले बुद्धसँग प्रश्न गरे - क्रोध र बैरभाव गर्नु पाप हो ? बुद्धको उत्तर थियो— जोशमा होश गुमाएर क्रोध गरेको खण्डमा पाप लाग्छ, क्रोध आउनासाथ होश आयो भने धर्म लाग्छ । उदाहरणार्थ, जापानको एउटा घटना उद्धृत गर्नु अतिशयोक्ति नहोला ।

जापानमा एकजना भिक्षुले आफ्नो शिष्यलाई शिक्षा दिए— “कसैलाई मार्नु छ भने जोशमा होश गुमाएर आवेशमा नमार्नु” केही दिनपछि एकजना शत्रुले त्यो शिक्षा दिने गुरुलाई मारिदियो । शिष्यले बदला लिने भावनाले गुरुको हत्यारालाई मार्न हतियार लिएर गयो । तर त्यो हत्याराले शिष्यको मुखमा थुकिदियो । अनि उसलाई अति नै रिस उठ्यो । तुरुन्तै उसले गुरुको शिक्षा सम्झचो र हतियार फाल्यो । अनि हत्याराले सोध्यो— ए ! मलाई मार्न भनेर आएको तिमी नमारिकन किन फर्केको ? उसको जवाफ थियो— तिमीले मेरो मुखमा थुकिदिएकोले धेरै रिस उठ्यो जोशमा होश गुमाएर कसैलाई नमार भन्ने गुरुको शिक्षा सम्झेर नमारेको । घटनाले बुद्धको सन्देश सत्य सावित हुन्छ ।

के पानी र आगोसँगै निस्कन सक्दैनन् ? आज वैज्ञानिकहरूले एउटै नलीबाट आगो र पानी निकालिदिन्छन् भनाइको मतलब शत्रु-शत्रु मिलेर मित्र बन्न सक्दैनन् ? यो काम गान्हो भए पनि असम्भव चाहिँ छैन । अर्को उदाहरण दिऊँ— तत्कालीन अमेरिकी राष्ट्रपति निक्सनले परमशत्रु ठानेको चीनका मुक्तिदाता माओ-त्से-तुङसँग भेट्न गए । दुबै आम्नेसाम्ने खडा भई हात मिलाएर मुस्काउँदाखेरी के पानी र आगो मिलेन ? त्यो घटना हुँदा संसारको वातावरणमा शान्तिको बादल छाएको

थियो । बीसौ वर्षसम्म चीनलाई राक्षसको देश ठान्दै आएको अमेरिकाले अन्ततः जनवादी गणतन्त्र चीनलाई औपचारिक मान्यता दियो । के यहाँनेर बैरले बैरभाव शान्त हुँदैन, प्रेमले नै शान्ति स्थापना हुन्छ भन्ने बुद्धवचन साकार भएन त ?

चीनमा जापानले आक्रमण गर्दाखेरी राष्ट्रको रक्षाको लागि माओ-त्से-तुङ र च्याङ्ग काङ्ग सेक मिले । तसर्थ वर्तमान नेपालको सन्दर्भमा ०४६ सालमा दुईटा पार्टी हातेमालो गरी नङ् र मासु जस्तै मिलेर आन्दोलन गर्न सक्छन् भने अहिले किन यी सरकार बनाउने प्रश्नमा यी दुई मिल्न नसक्ने ? दुइटै पार्टी प्रजातन्त्रप्रेमी पार्टी हुन् र दुवै स्थिर सरकार चाहन्छन् भने ने.का.ले पहिला भने झै ऊ विपक्षमा बसेर एमालेलाई सरकार चलाउन दिएमा जनता खुशी हुनेछन् । नभुलौं, एकताले उत्थान हुन्छ, भेदले पतन हुन्छ । ■

नक्कली देवता

कतिपय पाठकहरूले प्रश्न सोधेका छन्— “के सधैँ सबै ठाउँमा सहेरै बस्नुपर्छ भन्ने शिक्षा बुद्ध धर्मले दिन्छ ?”

बुद्धको शिक्षाअनुसार अन्याय सहेर बस्नु झन् अन्याय हुन्छ । सबै ठाउँमा सहेरै बस्नु त झन् धर्म भएन र ब्यावहारिक पक्ष पनि भएन । बौद्ध साहित्यमा छलकपट गर्नेलाई छलकपटैको जवाफ दिनुपर्छ भनिएको पाइन्छ । उदाहरणार्थ जातक कथामा आधारित एउटा घटना प्रस्तुत गर्छु—

धेरै पहिलेको कुरा हो । वाराणसी देशमा ब्रह्मदत्त राजाको पालामा बोधिसत्व एक ब्यापारी कुलमा जन्मे । उनको पण्डित नाम राखियो । जब उनी जवानीको अवस्थामा पुगे, उनले अतिपण्डितको नामको साथीसँग मिलेर साझा ब्यापार शुरू गरे । यसैक्रममा उनीहरू अलि टाढाको शहरमा गई पैसा कमाएर ल्याए ।

अतिपण्डितले जम्मै पैसा आफ्नो हातमा पार्ने योजना बनायो । उसले पण्डित साथीलाई सुझाव दियो— हाम्रो छिमेकी र नाता कुटुम्बहरू राम्रो नियतका छैनन् । त्यसैले यही जंगलको एउटा ठाउँमा धन गाडेर जाऊँ न हुन्छ ? पण्डित बोधिसत्व सोझो मान्छे; छक्का-पञ्जा केही थाहा नभएको हुँदा साथीको सुझावमा सहमत भए ।

केही दिनपछि अतिपण्डितले खुरुक्क गाडिराखेको धन उठाएर ल्यायो । आफ्नो बुबालाई पनि कुरा सिकाइदियो— हामी दुइजना बीच

पैसाको बारेमा झगडा हुनेछ । त्यसपछि हामी दुवै फलाना ठाउँको रूखमा न्यायको लागि प्रार्थना गर्न आउनेछौं । अनि बुबाले नक्कली देवता बनी खोक्रो रूखभित्र बसिरहनु पर्‍यो । मुद्दा ल्याउँदाखेरि गाडिराखेको धन पण्डितले नै लिएको हो भनिदिनुपर्‍यो ।

अतिपण्डितले पण्डितलाई भन्यो— पैसाको खाँचो छ । जाऊँ पैसा लिन । दुवै गएर खन्न थाले । तर, पैसा त हुने कुरै भएन । अतिपण्डितको उल्टै पण्डितलाई पैसा निकालेर लगेको आरोप लगाइदियो ।

पण्डित बोधिसत्वले भने— नचाहिने झूठो आरोप नलगाऊ । मैले पैसा लिएको छैन । चोरको स्वर झन् ठूलो हुन्छ भने जस्तै अतिपण्डित झन् ठूलो स्वरले कराएर झगडा गर्नखोज्यो । अन्त्यमा त्यही नक्कली देवता भएको रूखमुनि दुवै पुगे र अतिपण्डितले हात जोडी आँखा पनि बन्द गरी प्रार्थना गर्न थाल्यो— हे न्यायप्रेमी वृक्षदेवता ! हामी दुई जनामां को चोर हो भनी दिनुपर्‍यो; न्याय दिनुपर्‍यो ।

नक्कली देवताले खूब नरम स्वरले भन्न थाल्यो— 'पण्डित नै चोर हो; उसैले पैसा चोरेको हो ।' आजभोलि त अर्थमन्त्री र प्रहरीका हाकिमहरू नक्कली हुन्छन् भन्ने सुनिन्छ । पहिले चाहिँ देवता पनि नक्कली हुँदा रहेछन् ।

देवताको अन्यायपूर्ण निर्णय सुनेर बोधिसत्व पण्डितले विचार गरे— यो पक्कै पनि नक्कली देवता हुनुपर्छ । उनले देउता नक्कली हो कि सक्कली हो; परीक्षा लिनुपर्‍यो भनी सुक्खा झारपात र पराल जम्मा गरी रूखमुनि चारैतिर राखी आगो लगाइदियो ।

नक्कली देवतालाई त आगोले पोल्नथाल्यो । ज्यान बचाउनको लागि बाहिर निस्केर भन्न थाल्यो— मेरो छोरो अतिपण्डित नै चोर हो । अनि पण्डित बोधिसत्वले आघाआघि धन बाँडेर लिए ।

यस घटनाबाट के शिक्षा लिनुपर्छ भने बोधिसत्व पण्डितले आफ्नो साथी ठग अतिपण्डितप्रति दया देखाई सहेर बसेनन् । संघर्ष गरेर आफ्नो अधिकारको आधाआधि पैसा लिएरै छाडे । हुनत बोधिसत्वले सहनुपर्ने र त्याग गर्नुपर्ने । त्यसो गरेनन् । हाम्रो देशमा साझा र संस्थानहरूमा पनि इमान्दारिता नभएकोले जति आमदानी भए पनि तिनीहरूमा घाटा मात्र देखाइन्छ । यस्तो कुरा सहेर बस्नु राष्ट्रको लागि हितकर हुँदैन । ■

ब्राह्मणको हृदय परिवर्तन

घटना- जतिबेला श्रावस्तीको जेतवन विहारमा भगवान बुद्ध विराजमान हुनुहुन्थ्यो, त्यसैबखत घटेको थियो । त्यतिबेला एक ब्राह्मण जो अरूलाई जुवा-कौडी खेलाई स्वयं पनि जुवाडे भई श्रावस्ती नजिकै बस्ने गर्थ्यो । जाँड-रक्सी सेवन गरी दुःख दिने, बलात्कार गर्ने, गुण्डागर्दी आदि गर्ने हुनाले स्थानीय बासिन्दाहरूको आँखामा त्यो ब्राह्मण धुलोको कण जस्तै भइराखेको थियो । ऊसँग धर्म-कर्म गर्नेतिर रत्तिभर पनि श्रद्धा थिएन, तापनि यदाकदा ऊ भगवान बुद्धकहाँ कथा सुन्न जाने र धार्मिक क्रियाकलापहरू सहयोग गर्ने गर्थ्यो ।

एक दिन त्यस ब्राह्मणको मनमा अनेक-तनेक कुराहरू मडारिन थाले । “अँ ! बुद्धले त सुधार हुने मात्र कथा भन्नुहुन्छ, कथा सुन्नेहरू सुधारिनुपर्ने, सच्चरित्रवान बन्नुपर्ने । वहाँले मान्छे मरिसकेपछि नर्कमा जाने कहानी त कहिले पनि भन्नुहुन्न । होइन, बुद्धलाई खाली असल-पवित्र कुरा मात्र थाहा भएको हो कि ? खराब-अपवित्र कुरा थाहा नै छैन कि क्याहो ? बुद्धका अनुयायी भनी सधैं धर्मका कुरा सुनेर पनि अधार्मिक, खराब प्रवृत्तिमा लागिरहेकाहरू पनि थुप्रै छन् । भगवान् बुद्धले खराब, अपवित्र शिक्षा र पतन हुने कुरा नबताउने हुनाले पो उनीहरू त्यसो भएका हुन कि ?” यसरी आफ्नो मनमा नाना कुरा खेलाई ब्राह्मण बुद्ध कहाँ गयो ।

“हे श्रमण गौतम ! यहाँलाई असल, पवित्र कुराको मात्र ज्ञान छ कि नराम्रो, अपवित्र कुराको पनि ज्ञान छ ? भनी ब्राह्मणले आफ्नो प्रश्न अधि सारे ।

प्रत्युत्तर दिनुहुँदै बुद्धले भन्नुभयो— “ए ब्राह्मण ! मलाई यी दुवैको पर्याप्त ज्ञान छ । के मानिस बिग्रेर पतन हुने कुरा सुन्ने उत्सुकता जाग्यो ? लौ सुन, म भन्दै जान्छु, तिम्रो कौतुहल शान्त पार्ने हो भने ध्यान दिएर सुन ।”

- (१) सूर्य नउदाएसम्म सुतेर गर्नुपर्ने कार्य नगरी बस्नेहरू पतनोन्मुख हुन्छन् ।
- (२) आज त गर्मी छ, सान्धै जाडो छ, पानी परिरहेछ, समय छँदैछ, केको हतारो भनी गर्नुपर्ने कार्य नगरी बस्नु पनि पतनको कारण हो ।
- (३) बदमास र धोकेबाज बनी हाँक-धाँकपूर्ण रवाफ देखाई अरूलाई शोषण, दमन गर्नु पनि पतनको कारण हो ।
- (४) अर्काको काममा ढिलासुस्ती गरी भोलि-पर्सि आउनु भनेर झूठो आश्वासन दिनु पनि पतनको कारण हो ।
- (५) आदर्शपूर्ण असल कुरा सुनेर मात्र के गर्नु ? भनी सज्जनहरूका सत्संगत नगरीकन बस्नु पनि पतनको कारण हो ।
- (६) परस्त्रीको अस्मिता लुट्नु (बलात्कार गर्नु), रक्सीबाज हुनु, जुवाडे हुनु पनि पतनको कारण हो ।
- (७) विश्वासपात्र हुन नसक्नु पनि पतनकै कारण हो ।

उपर्युक्त बुद्धको कथन सुनी ब्राह्मणले विचार गर्न थाले— “ओहो ! गौतम बुद्धले त खराब, अपवित्र कुरा मात्र होइन, पतन हुने कुरा पनि जान्नु हुन्छ । अँ, म कस्तो मानिस भनी वहाँलाई निश्चय रूपमा ज्ञान पनि होला किनभने वहाँले बताउनुभएका कु-प्रवृत्तिहरू त ममा धेरै विद्यमान छन् । मैले त नारी-अस्मिता लुटेको पनि छु, म जुवाडी र रक्सीबाज पनि हुँ । निर्धालाई पनि हुनेसम्म शोषण-दमन गरिराखेकै छु । अँ । त्यसैले होला, मानिसहरूले मलाई मुख अगाडि बढाई-चढाई गरी प्रशंसा गरे तापनि मुख पछाडि गाली गरेर बस्छन् भनेको । पक्कै पनि

भगवान बुद्धले मलाई नै अर्ति दिनुभएको हो । अब आइन्दा मैले आफ्नो गल्ती स्वीकार नगरी पुनः गल्ती दोहोर्‍याउनु लज्जाको कुरा हुने छ ।”

केही बेर मौन रहेर अनि बुद्धसमक्ष उनका भावविभोरपूर्ण अनुरोधका वाक्य यसरी फुटे – हे भगवान, आजदेखि म बुद्धको शरणमा, धर्मको शरणमा, सङ्घको शरणमा आउँछु, आजदेखि मलाई जन्मभर शरणमा आएको उपासक भनी शरण दिनुहोस् । अब म असल मानिस बन्नेतर्फ उन्मुख हुँदैजान्छु । यहाँले बताउनु भएको पतनका कारणलाई विशेष ध्यान दिनेछु । धन्य भन्ते ! धन्य सुगत ! जसरी कोल्टो परेकोलाई सुल्टो पारिदिंदा, छोपिरहेकोलाई उघारिदिंदा, बाटो बिराएकोलाई बाटो देखाइदिंदा, अँध्यारो ठाउँमा तेलको बत्ति बालिदिंदा आँखा भएकोले भौतिक रूपादि वस्तु राम्ररी देख्न थाल्छु, त्यसरी नै तपाईंले मलाई अनेक प्रकारले सत्-धर्मबारे प्रकाश पार्नुभयो ।

यसरी आफैले महसूस गरेर त्यस ब्राह्मणको हृदय पूर्णरूपेण परिवर्तन भयो । (संयुक्त निकाय)

अर्को विरोध मात्र गर्ने बानी भएको ब्राह्मणको हृदय परिवर्तनको कथा प्रस्तुत गर्नु प्रासंगिक होला । घटना यस्तो छ—

श्रावस्तीमा जुनसुकै कुरामा विरोध मात्र गर्ने एकजना ब्राह्मण थिए । आफ्नो दृष्टि र भनाई मात्र ठीक ठान्ने उनको जन्मजात चरित्र रहेछ । विरोध मात्र गर्ने भएकोले उसको नाउँ नै विरोध गर्ने ब्राह्मण हुन पुग्यो । एक दिन किन किन उनलाई बुद्धकहाँ जान मन लाग्यो । बुद्धले जे भने पनि विरोध मात्र गर्ने विचारले उनी त्यहाँ गएका रहेछन् ।

त्यसबेला बुद्ध खुल्ला आंगनमा चंक्रमण (हिंदू) हुनुहुन्थो । त्यो ब्राह्मण पनि बुद्धको पछि पछि लागी हिंड्न थाल्यो । बुद्धले केही भन्नुभएन ।

अनि तिनै विरोध गर्ने ब्राह्मणले भने- श्रमण गौतम ! मलाई धर्म-उपदेश दिनुस् न ।

बुद्धले भन्नुभयो- विरोध मात्र गरेर सन्तुष्ट हुने लोभ-लालची र अशुद्ध चित्त भएको, झगडा गर्न निहूँ मात्र खोज्ने चरित्र भएकाहरूले राम्रो कुरा बुझ्न सक्दैनन् । चित्त प्रशन्न र बदला लिने भावना नभएको, झगडालु स्वभाव नभएको मानिसले मात्र असल उपदेश सुनेर, बुझेर व्यवहारमा उतार्न सक्छ ।

यति कुरा सुनिसकेपछि विरोध गर्ने मनस्थितिले गएका ब्राह्मणले बुद्धलाई भने- हे गौतम ! तपाईंको कुरा साच्चै राम्रो लाग्यो । मलाई चित्त बुझ्यो । अँध्यारोमा बत्ति बाले जस्तै उज्यालो भयो । तपाईंले ज्ञानरूपी बत्ति बालेर मेरो अज्ञानतारूपी अन्धोपनलाई नाश पार्नुभयो । मेरो हृदय परिवर्तन भयो । आजदेखि मेरो कुदृष्टि सुदृष्टिमा परिणत भयो । आइन्दा मैले तपाईंको शिक्षाअनुसार आचरण गर्न अभ्यास गर्नेछु ।

(संयुक्त निकाय)

Dhamma.Digital

सत्य भए पनि सबै ठाउँमा बोल्नु हुँदैन

संसारमा शक्तिशाली केही वस्तु छ भने त्यो हो— सत्य वचन । यसमा मैत्री र करुणा पनि समावेश हुनुपर्छ । सत्य वचन मन नपराउने मानिसहरू पनि यो दुनियाँमा शायद होलान् । त्यसैले जहाँ पनि ठूलो ओहदामा बस्दाखेरि इमान्दारीसाथ सत्य बोल्छु भनी प्रतिज्ञा गर्नुपर्छ । न्यायाधीश वा प्रमुख वकीलले पनि सत्य मात्र कुरा गरूला भन्ने शपथ ग्रहण गर्ने गर्छन् । भिक्षुहरूले र भिक्षुहरूकहाँ जाने उपासकहरूले पनि पञ्चशील प्रार्थना गर्दाखेरि झूठो कुरा नगर्ने शिक्षा लिने गर्छन् । तर त्यसको पालना हुन्छ, हुँदैन त्यो भने आफू-आफूलाई नै थाहा हुने कुरा हो ।

आजभोलि सत्य वचन काम लाग्दैन भन्ने चर्चा पनि सुनिन्छ । यस्तो कुरा धेरै जस्तो ब्यापारी क्षेत्रमा र सरकारी कारोबारमा प्रचलित छ । यहाँ सत्य वचन भन्नुको अर्थ सबैले, संघै, सबै ठाउँमा सत्य मात्र बोल्नुपर्छ भन्ने होइन । बुद्धको विचार अनुसार, सत्य कुरा भए पनि त्यो सबै ठाउँमा भन्नुहुँदैन भन्ने कुरा सम्झाउनको लागि मात्र यसको चर्चा गर्न लागिएको हो ।

महामानव गौतम बुद्ध सत्यवादी हुनुहुन्थ्यो साथै ब्यवहारिक पनि । तैपनि वहाँले किशागौतमी भन्ने महिलाको मरेको बच्चालाई जिलाउनै औषधि बनाइदिन्छु भन्नुभयो । किनभने अरू सबै वैद्यहरूले किशागौतमीलाई मरिसकेको बच्चा जीवित हुन सक्दैन भनेर सत्यकुरा गरेका थिए । तर त्यो सत्यवचन उनलाई विषतुल्य भयो । सत्य वचन सुनेर उनी पागल बनिन् ।

किशागौतमी गरीब कुलमा जन्मेकी महिला थिइन् । तर राम्री र हिसी परेकी भएकोले धनी कूलका युवकले विवाह गरी घर लगे । चार-पाँच वर्षसम्म पनि उनको बच्चा भएन । सासु र ससुराहरूले सुर्योदय नभएसम्म अलच्छिना भनी उनको मुख पनि हेर्दैनथे । संयोगवश, पछि किशागौतमीले पुत्र जन्माइन् । त्यसपछि उनी लक्ष्मी बनिन् । खुब सम्मान पाइन् । तर बच्चा एक दुई वर्ष पुग्दाखेरि उसलाई सर्पले टोक्यो र मर्‍यो । किशागौतमीले सोचिन्— छोरो पाएर नरकबाट स्वर्ग पुगेकी थिएँ फेरि नरकमै फर्कनु पर्‍यो । उनी मरेको बच्चा बोकेर वैद्यहरूकहाँ गइन् । सबै वैद्यहरूले मरेको बच्चा जीवित हुने औषधि छैन भने । सत्य कुरा उनलाई ठीक लागेन । त्यसपछि एकजना मनोवैज्ञानिक वैद्यले उनलाई गौतम बुद्धकहाँ पठाइदिए ।

गौतम बुद्धले ती शोकाकूल किशागौतमीको मनस्थिति बुझेर भन्नुभयो— बहिनी, तिम्रो बच्चा जीवित हुने औषधि म बनाइदिन्छु । तर औषधि बनाउनको लागि तिमिले कोही पनि नमरेको शुद्ध घरबाट एक मुठी तोरी लिएर आउनुपर्छ । किशागौतमी हर्षित भइन्, अब मेरो बच्चा बाँच्ने भो भनेर । उनी घर घरमा तोरी माग्ने गइन्, तर कोही पनि नमरेको शुद्ध घर फेला परेन । अनि किशागौतमीले थाहा पाइन्— सबैले मर्नुपर्दो रहेछ । मेरो बच्चा पनि यही रीतिअन्तर्गत मरेको रहेछ । उनी होशमा आएर बुद्धकहाँ गइन् र भनिन्— हे महावैद्य, बच्चा जिलाउने औषधि भो अब बनाउन पर्दैन । म अज्ञानी भएँ । समाजको कुप्रथा कुरीतिले गर्दा म पागल भएँ । म तपाईंको शरणमा पर्छु । गरीबलाई हेप्ने कुलमा म फेरि जान चाहन्न । यदि बुद्धले अरू वैद्यहरूले जस्तै सत्य बोल्नुभएको भए ती किशागौतमीको जीवनको दुःखान्त हुने थियो । यस घटनाबाट थाहा हुन्छ— बुद्ध मनोवैज्ञानिक चिकित्सक हुनुहुन्थ्यो ।

कुनै कुनै कट्टरपन्थी मानिसले भन्छन्— म त सत्य कुरा बोल्छु; मलाई केको डर अरूको चित्त दुखे पनि लागेको कुरा भन्छु भन्छु ! यस्तो भनिरहेको ब्यक्तिलाई यो थाहा हुँदैन कि सत्य भए पनि त्यो कुरा बोल्दा कुनै फाइदा हुन्न, सत्य बोल्दा वादविवाद खडा हुन्छ, एक गूट दुई गूट हुन जान्छ । एकताको ठाउँमा अनेकता आउँछ । आफूलाई पनि अरूलाई पनि कल्याण नहुने भएकोले महामानव बुद्धले अभयराजकुमारलाई भन्नुभएको कुरा मज्झिम निकाय ग्रन्थमा उल्लेख छ । त्यसमा यो पनि उल्लेख छ कि यदि सत्य कुरा बोल्दा कसैलाई हित हुने हो भने उसको चित्त दुखे पनि भन्नु बेश छ ।

एकचोटी अजात शत्रु राजाका महामन्त्री वर्षकार ब्राह्मण गौतम बुद्धकहाँ गएर आफ्नो कुरा यसरी पोखे— हे गौतम, आँखाले देखेको कुरा म देख्छु भन्नु, कानले सुनेको कुरालाई सुनेको छु, शरीरले स्पर्श गरेकोलाई स्पर्श गरेको छु भनी आफूले बुझेको र आफूलाई अनुभव भएको कुरालाई सामु राख्दा कुनै पाप लाग्दैन । यो मेरो विचार हो । यसबारेमा तपाईंको के विचार छ ?

गौतम बुद्धले भन्नुभो— हे ब्राह्मण ! यसमा मेरो सहमति छैन, सबै चीज देखेको कुरालाई देखेको छु भन्न मिल्दैन । किनभने देखेको कुरालाई देखेको हुँ भन्दाखेरि अरूलाई अहित हुन्छ र त्यसबाट झै-झगडा हुन्छ भने त्यस्तो कुरा भन्नुहुँदैन । त्यस्तै देखेको र अनुभव भएको कुरा सबै ठाउँमा भन्न मिल्दैन । गौतम बुद्धका यी कुराहरू सारै ब्यवहारिक छन्, मननयोग्य छन् ।

उदाहरणार्थ, अरू पनि एक दुई घटनात्मक कथा प्रस्तुत गर्छु । - एकजना राजा दिक्क भएर झ्यालबाट बाहिर हेरिरहनुभएको बेला हिमालयबाट एकजना शुद्ध भिक्षु भिक्षाटन गर्न आइरहेको देखियो । भिक्षुको हिंडाई र शान्तमूर्ति देखेर राजाको पीर हरायो । चिन्ता आनन्दमा

परिवर्तन भयो । राजाले भिक्षुलाई बोलाएर आफ्ना निमित्त पकाइएका खाना उनको भिक्षापात्रमा राखिदिनुभो । भिक्षु सरासर बाहिर गएर एउटा पाटीमा बसी भिक्षा खान शुरू गरे । त्यो पाटीमा एक जोडी भिखारी बसेका रहेछन् । भिक्षुले खाइरहेको खाना खूब बास्ना आएकोले भिखारीहरूको मुखमा च्याल आउन थाल्यो । लोग्ने चाहिं भिखारीले भिक्षु नजिक गएर भन्यो— महात्माजी, हामीलाई पनि अलिकति दिनुहुन्छ ? भिक्षुले खाना दिनुभयो । त्यो खाना मुखमा हाल्ने बित्तिकै जाडोमा मक्कल तापे जस्तै न्यानो र फूर्ति आउन थाल्यो । अमृत भोजन भनेको यही हो कि । कस्तो मीठो खाना । भिखारीले सोध्यो— महात्माजी, यो भिक्षा कहाँबाट पाउनुभएको ? भिक्षुले भने— राजाबाट पाएको । भिक्षु आफ्नो गन्तव्य स्थानतिर गए ।

भिखारी दम्पतिलाई त्यो स्वादको सक्सक् लाग्न थाल्यो । खोइ, ती महात्माजी फेरि आउनु भए हुन्थ्यो । भिखारीको स्वास्नीले सुझाव दिइन्— पसलमा गएर पहेंलो बस्त्र किनी लाएर दरबारमा भिक्षा माग्न गए राजाको खाना खान पाइन्छ कि । स्वास्नीको सुझावअनुसार, ऊ पहेंलो लुगा लगाएर दरबार गयो । राजाले त्यो अस्तिको शुद्ध भिक्षु ठानेर आफूलाई पकाएको खाना दिनुभयो । अनि राजाले युवराज र मन्त्रीलाई बोलाएर आज्ञा गर्नुभो— त्यो साधु महात्माको आश्रम कहाँ छ हेरेर आऊ । उनीहरू पछि लागे । त्यो नक्कली साधु पाटीमा पुग्ना साथै पहेंलो लुगा फ्याँकेर लोग्ने र स्वास्नी दुबै जना लुटालुट गरी खाना खान शुरू गरे । युवराज र मन्त्री वाल्ल परे । मन्त्रीले सोधे— अब राजालाई के भन्ने नि ?

युवराजले भने- त्यो साधु महात्मा होइन, भिखारी ढोंगी रहेछ, भन्ने । मन्त्रीले भने- होइन । होइन ॥ त्यस्तो भन्नु हुँदैन । किनभने राजाले खूब श्रद्धाले मन प्रसन्न भएर दान दिएको । भिखारी भन्दाखेरि राजाको

चित्त अप्रसन्न हुन्छ । मन बिग्रेपछि दानको फल पाइदैन । राजालाई चित्त बुझ्ने गरी म भन्छु । दुबै जना राजाकहाँ पुगे । राजाले सोध्नुभो— कहाँ छ, त्यो महात्माको आश्रम ? मन्त्रीले जवाफ दिए— महाराज, हामी त्यो महात्माजीको पछि लागेका थियौं तर फलानो पाटी नजिक पुग्दाखेरि महात्माजी लोप हुनुभो ।

यहाँ मन्त्रीले सत्य बोलेको भए राजाको चित्त दुख्ने थियो । वातावरण एकदम अशान्त हुने थियो । यस कथाबाट पनि स्पष्ट छ— सबै ठाउँमा सत्य बोल्नु हुँदैन । सत्य नबोलेकोले कसैलाई अहित भएन । मर्ने बेलामा त्यही दानको स्मरण गरी मन दुक्क भएर राजाको मृत्यु भयो ।

आजभोलि कुनै कुनै साप्ताहिक अखबार पढ्दाखेरि समाचार सत्य जस्तो लाग्छ तर वातावरण अशान्त हुने खालका र वादविवाद उत्पन्न हुने खालका हुन्छन् । फूट ल्याउने नियतले सत्य जस्तै लाग्ने गरी समाचार छापिन्छन् । त्यो ठीक होइन । ■

Dhamma.Digital

सदाचार र शान्ति

खासगरी गौतम बुद्धले सदाचार र इमान्दारी तथा सादा जीवनलाई प्रशंसा गर्नु भएको देखिन्छ । त्यसैले उहाँ धेरैजसो ठाउँमा उपदेश दिँदा शीलको बारेमा कुरा उठाउनु हुन्थ्यो । सदाचारमा आस्था राख्नेले दुःखमय जीवन बिताउनु नपर्ने हो । तर आकस्मिक बिघ्न र मार (शत्रु) को शिकार भई दुःख भोग्नु पर्ने अवस्था पनि आउँछ । मानिसको जीवन वातावरण र परिस्थितिमा निर्भर गर्दछ । व्यवस्था र वातावरण राम्रो भएमा मात्र समाजको सुधार हुन सक्छ । तर ब्यक्ति ब्यक्तित्वको समूहको समूहबाट नै समाज बन्दछ । अतः ब्यक्तिको हृदय पवित्र र कर्तव्यपरायण हुनु पर्छ साथै अधिकारको पनि सदुपयोग गर्न मौका मिल्नु पर्छ । तर वातावरण र परिस्थिति राम्रो हुनै पर्छ । समाजले नै ब्यक्तिलाई ठीक बनाउँछ । बुद्धले भन्नुभएको छ— “पभस्सर मिदं भिक्खवे चित्तं तं च खो आगन्तुकेही उपक्कलेसेहि संकिलिट्ठं” । अर्थात् “मानिसको चित्त स्वच्छ (पवित्र) हुनुलाई जन्मेको हो । तर दूषित वातावरणले दूषित पारीदिन्छ ।” यस कुराबाट यही स्पष्ट हुन आउँछ कि मानिसको सदाचारमय जीवन वातावरण र व्यवस्थामा निर्भर हुन्छ ।

मानिसको जीवन सदाचारमय नहुनुको कारण असत्पुरुषको आश्रय र महत्वाकांक्षी हुनु हो भन्नु हुँदै बुद्धले बताउनु भएको छ— लाभको निमित्त मित्र हुन आउने, (अञ्जदत्थुहरो) वचनले मात्र मित्र भाव देखाउँने (वचिपरम) मुखको अगाडि मात्र प्रशंसा गर्ने, (अनुप्पिय भाणी), खराब काममा सहयोग दिने मित्र (अपाय सहाय), उपर्युक्त चार प्रकारका खराब मित्रहरूसित सतर्क हुनुपर्छ । (बीघनिकाय-सिगालोवाद सूत्र ।)

सदाचारको लागि आर्थिक जीवन उन्नतीको सन्धानिय उपदेश अथवा निर्देशन गौतम बुद्धले दिनुभएको छ । माहुरीले फुललाई नबिगारी मह जम्मा गरे झैं गृहस्थीहरूले परिश्रमी भई धनोपार्जन गर्न सिकनु पर्छ । त्यस्तो किसिमको धार्मिक जीवनले कमाएको धन मध्ये एक भाग खानलाई राख्ने, दुई भाग आफ्नो काममा लगाउने र अरू एक भाग भविष्यको लागि सुरक्षित गरी राख्न सिकनु पर्छ ।

आम्दानी अनुसार खर्च गर्न सिकनु पर्छ (समजीवितो) भन्ने बुद्धको उच्च निर्देशन हो । परिश्रम गरी कमाएको धनको सुरक्षा हुनुपर्छ (आरक्खसम्पदा) भन्नु हुँदै बुद्धले भन्नु भएको छ— “आफूसित बचेको धनले आमा-बाबु र बाल बच्चाहरू, कर्मचारी, मित्रहरूलाई उपकार गर्नाले कुनै हानी हुँदैन । तर धेरै पैसा संचय गर्नु हानिकारक छ । धन काल सर्प (कालसप्पो), धनको सदुपयोग गरेन भने राज्यबाट (राजतोवा), चोरहरूबाट (चोरतोवा), बाढीबाट (ओघतोवा), आगलागीबाट (अग्गितोवा हरन्ति), धन नाश हुन जान्छ भनी स्पष्ट रूपमा बुद्धले भन्नुभएको छ ।

एकजना सज्जन गौतम बुद्ध कहाँ गएर प्रश्न गरे कि रात-दिन पुण्य संचय गर्नलाई के कस्तो काम गर्नुपर्छ ? गौतम बुद्धले भन्नुभयो— आरामरोपा बनरोपा येजना सेतु कारका, पपञ्च उदपानञ्च ये ददन्ति उपस्सयं, तेसं दिवा त रत्तो च सदा पुञ्जं पबड्ढति अर्थात्— “फूलको बगैँचा, फलफूलको बगैँचा, हरियोवन लगाउन, पुल बनाउनु, इनार बनाउनु र सिंचाइको लागि पोखरी आदि बनाएमा रात दिन पुण्य वृद्धि हुन्छ ।” उपरोक्त कुराले बुद्ध धेरै नै दूरदर्शि समाज सेवी हुनुहुन्थ्यो भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ ।

धेरै जनाले प्रश्न गर्छन् बुद्ध धर्म अनुसार सदाचारी भएर ब्यापार गर्न सकिन्छ ? यस प्रश्न माथि विश्लेषणात्मक विचार गर्नु परेको छ ।

आज धर्म, ब्यापार, राजनीतिको सिद्धान्त र व्यवहारको बीचमा धेरै फरक देखिन्छ, अतः मानिसहरूले धर्मलाई ढोंग र पाखण्ड, ब्यापारलाई ठगशास्त्र साथ साथै राजनीतिलाई छलकपट ठानी सके। वास्तवमा त्यस्तो होइन। केवल समाज र राज्यको दुर्व्यवस्थाले गर्दा मात्र मानिसहरूको विचार र हृदय संकुचित, संकीर्ण र स्वार्थी भएको देखिन्छ।

बुद्धमतानुसार विना हेतु वा कारण केही हुन सक्तैन। अर्थात् सबै घटना हेतु र प्रत्ययले नै हुन्छन्। “इबं सति इबं होति” यो भएकोले यो भयो। यसले गर्दा यसको जन्म भयो। मुख्य कुरा त यो हो कि समाज र आर्थिक विषमता तथा राज्यको अकुशलताले गर्दा जुनसुकै काम पनि बहुजन हित र सुखको निमित्त नभई व्यक्तिगत हितको लागि हुन गयो। आज ब्यापार शत प्रतिशत नाफा खानको निमित्त भइसक्यो न कि बहुजन हितको लागि। प्रायः पूजिवादी देशमा मात्र ब्यापार व्यक्तिगत लाभको निमित्त हुन्छ। अर्को भाषामा भन्नु भने बहुदलीय प्रजातन्त्र रहेको देशमा ब्यापार जनमुखि हुँदैन।

बौद्ध साहित्य अनुसार बुद्ध धर्मावलम्बीहरूले निम्न लिखित ब्यापार छोडेर अरू सबै प्रकारका ब्यापार गर्नमा मनाहि या आपत्ति छैन। हो, बेइमानीको लागि स्थान छैन।

सिद्धान्ततः बुद्धका अनुयायीहरूका लागि अनुचित ब्यापारहरू-

- (क) सत्यवणिज्जा (शस्त्र अस्त्र ब्यापार)
- (ख) सत्तवणिज्जा (बलिपूजा हिंसा निमित्त पशु बिक्रि)
- (ग) दास वणिज्जा (दासको लागि मानिसको बिक्रि)
- (घ) मज्ज वणिज्जा (मादक पदार्थ रक्सी आदि ब्यापार)
- (ङ) बिस वणिज्जा (विषको ब्यापार)

शस्त्रको ब्यापारः पच्चीस सय वर्ष अगाडिको बुद्ध सन्देश आजसम्म एकदम ताजा छ। आज विश्वमा तानातानी भइरहेको कारण धेरै ठूलठूला राष्ट्र अस्त्र शस्त्र जम्मा गर्नमा र बिक्रि गर्नमा लागेका छन्। यद्यपी सबै राष्ट्र विश्व शान्तिका पूजारी भएका छन्। भयानक

अस्त्र शस्त्रको आविष्कार र अरू देशलाई बेचेको र सहायता दिएको कारणले विश्वमा अशान्तिको वातावरण देखिएको छ । अतः सम्पूर्ण निःशस्त्रीकरण विना शान्ति असम्भव भएकोले गौतम बुद्धले यस्तो सन्देश दिनुभएको हुनुपर्दछ ।

पशु ब्यापार: आज पनि धेरै मानिसहरू देवतालाई पशुको गर्धन काटी बलिपूजा गर्नुमा विश्वास गर्दछन् । बुद्धकालीन समयमा त हजारौं जनावरहरूको बलिपूजा गरिन्थ्यो । अतः बुद्ध धर्म अनुसार हिंसाको निम्ति पशु बिक्रि अनुचित । देवी देवतालाई बलि पूजा गरेर धर्म हुन्छ भनी ठान्नु अन्धविश्वास हो र धर्मको नाममा हिंसा गर्नु भयंकर पाप हो ।

दास ब्यापार: साँच्चि नै मानव समाजमा दास प्रथालाई स्थान दिइएको अर्थात् दास प्रथा अन्त नभएको शर्मको कुरा हो । पहिलेदेखि नै यस्तो अमानवीय मानिस बिक्रिप्रथा बनि आएको थियो । आज प्रकट रूपमा मानिस बिक्रि नभएता पनि कहिले काही बच्चा र स्त्री बिक्रि त जताततै भइरहेको सुनिन्छ, जसले गर्दा बेश्यालयको संख्या बढ्दै छन् । अतः बुद्ध धर्म अनुसार दास ब्यापार गर्नु उचित छैन ।

रक्सि ब्यापार: मद्यपानलाई “सर्वोच्चानन्द पान” भनी प्रचार भइरहेको देखिन्छ । यत्ति मात्र हो र आज रक्सि पानलाई सभ्यताको चिन्ह भनी मानि आएको देखिन्छ । तर रक्सि एउटा यस्तो चीज हो, जसले मानवलाई दानव बनाई दिन्छ । रक्सि खाने बानी भैसकेपछि मानिसको जीवन सफल हुन गाह्रो भन्नु अत्युक्ति नहोला । विशेष गरेर अशिक्षित समाजलाई रक्सिले असाध्यै कुप्रभाव पार्छ । त्यसैले नै आज भोली धेरै ठाउँमा मद्य निषेधका लागि आवाज उठ्दै छ ।

विष ब्यापार: विषले आत्महत्यालाई प्रोत्सान मिल्छ । जीवन राष्ट्रको सम्पत्ति हो । बौद्धहरूलाई यस्तो विनाशक विषालु चीज बिक्रि गर्न मनाही छ ।

उक्त कुराहरूबाट यो एकदम प्रष्ट हुन्छ कि गौतम बुद्ध शान्तिका दूत हुन् । ■

कुन राजा ठूलो ? कुन राजा सानो ?

गौतम बुद्ध राजनीतिज्ञ नभए पनि राज्य शासन चलाउनेहरूलाई राज्य कसरी चलाउनुपर्ने भन्ने बारेमा उहाँ निर्देशन दिनुहुन्थ्यो । यो कुरा पालि बौद्ध साहित्यमा उल्लेख भएको पाइन्छ । राजदरबारसम्म बुद्ध स्वयं जानु भई राजनीति अर्थात् राज्य सञ्चालनबारे उपदेश दिनुहुन्थ्यो ।

कोशलराजा बुद्ध भक्त भए तापनि न्यायपूर्वक अर्थात् जनहित हुने गरी राज्य सञ्चालन गर्दैनथे । आफूले चाहे जस्तै आफूलाई भलो हुने गरी मात्र राज्य गर्दथे । घूस पनि लिनथे । लोभको इशारामा, द्वेषको वशमा परी, भय र मोहको वशमा परेर राज्य सञ्चालन गर्दथे । अर्को भाषामा भन्नु भन्ने पक्षपात र लोभमा परी निर्दोषीलाई दोषी, अपराधीलाई निरपराधी बनाइदिन्थे । क्रोधका कारण आफूलाई मन नपर्ने ब्यक्ति इमानदार भए पनि दोषी बनाइदिन्थे । आफूलाई काम लाग्ने मान्छे रिसाउँला भनेर डराएकोले दोषी र अपराधी, को निर्दोषी भन्नेबारे छानविन नगरिकन, सल्लाह नलिइकन अन्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिने गर्दथे । जनतालाई सारै दुःख पीर भइरहेको कुरा बुझी बुद्ध स्वयं दरबार जानु भइ कोशल राजालाई भन्नुभयो— “दश राज धर्मअनुसार राज्य संचालन गरे देशमा शान्ति हुन्छ, समृद्धि हुन्छ । अनि जनताले सुख सुविधा पाए राजा जनप्रिय हुन्छन् ।” उहाँले प्राचीन कालदेखि राजाहरूको धर्म दश प्रकारका छन् भन्नुभयो ।

(१) दान (२) शील (सदाचार) (३) त्याग चेतना (४) छलकपटी नहुनु (५) नरम हुनु (६) तपस्या (दुःख कष्ट सहनु) (७) क्रोधी नहुनु

(८) शोषक नबन्नु (९) सहनशीलता (१०) विरोधको लागि विरोध नगर्नु । यी दश (१०) राज धर्ममा दान र परित्याग (त्यागचेतना) को एउटै अर्थ होइन । दान त कञ्जुस्याइ मनले धेरै कमाउने इच्छाले पनि दिने गरेको देखिन्छ । जस्तो कि चुनावलाई चन्दा दिएर कतिपय ब्यापारीहरूले महंगी बढाएर पैसा कमाउने इच्छा राख्छन् । प्रसिद्धको लागि पनि दान दिइन्छ । तर परित्याग भनेको परोपकार गर्ने मनले मात्र सेवाभावले सम्पूर्ण रूपमा त्याग गरेर दिनु हो । दानको सट्टा अरू केही आशा नगरीकन त्याग गर्नुलाई परित्याग भनिन्छ ।

शीलस्वभाव राम्रो हुनुपर्छ, संयमी इमान्दार, निहतमानी, सहनशीलता, नचाहिने ठाउँमा क्रोध नगर्नु, आफ्नो स्वार्थको लागि अरूलाई दुःख नदिनु, विरोधको लागि अरूलाई दुःख नदिनु, विरोधको लागि विरोध नगर्नु यी दशवटा गुणहरू राजनीतिज्ञ नेताहरूमा नभइ नहुने भएको छ । त्यसो भए तापनि वर्तमान राजनीतिज्ञहरूलाई बुद्धद्वारा निर्देशित दशराज धर्म ठीक छैन जस्तो लाग्छ । तर भगवान् बुद्धले कौशल राजालाई भन्नुभयो दशराज धर्मअनुसार राज्य संचालन नगर्ने राजाहरूको पतन हुन्छ । त्यस्ता राजाहरूको पतन भएको पनि छ । कौशल राजा गौतम बुद्धबाट दशराज धर्म सुनेर सचेत भए, सतर्क भए, अनि उनले बुद्धको निर्देशन अनुसार राज्य संचालन गर्ने प्रयत्न गरे ।

एकदिन न्यायालयमा बसिरहेका बेला कौशल राजाका सामु ठूलो मुद्दा ल्याइयो । उनले बुद्धको निर्देशन अनुसार कुनै लोभलालच तथा पक्षपात नगरीकन न्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिए । दोषीलाई दोषी, निरपराधीलाई निर्दोषी बनाइदिए । घूस पनि खाएनन् । त्यसदिन राजालाई खूब आनन्द लाग्यो र अपूर्व अध्यात्मिक सुखको अनुभव भयो रे । तुरून्तै बुद्धकहाँ गई आफूलाई अपूर्व आनन्दको अनुभव भएको कुरा सुनाए ।

गौतम बुद्धले पहिले-पहिले पनि धर्म र न्यायपूर्वक जनमुखी भई राज्य संचालन गर्नेहरू तथा आफ्नो दोष र गल्ती महसूस गरी व्यवस्था भएको कुरा सुनाउनुभयो ।

पहिले-पहिले वाराणसीमा ब्रह्मदत्त भन्ने राजाले राज्य गरे जस्तै कोशल देशमा पनि मल्लिक नामका राजाले राज्य संचालन गरेका थिए । दुवै राजाले जनहित हुने गरी राज्य गरेका थिए । तैपनि मनमा कुरा उठ्छो राज्य संचालन गर्दा केही गल्ती भएको छ कि भूल भयो कि । यो कुरा थाहा पाउनका लागि महारानीदेखि मन्त्री तथा अन्य मान्छेहरूसँग समेत सोध्दा सबैले भने “सबथोक ठीक छ महाराज । केही पनि भूल देखिएन ।” तैपनि राजाको मनमा सन्तुष्टि भएन । मतलब चित्त बुझेन । दरबारियाहरूले राजाको दोष कहाँ भन्छन् त ? केही दोष छ भने सुन्न जनताको तर्फबाट पनि सुन्न पत्थो नि । राजा आफ्नो देश बाहिर गएर बुझ्नुपत्थो भनेर बग्गीमा बसेर आफ्नो दोष खोज्न गए । उता कोशल राजा पनि आफ्नो दोष खोज्नुपत्थो भनेर राज्यबाट बाहिर निस्के, दुवै राजाहरूको एउटा गल्लीमा भेट भयो ।

मल्लिक राजाका सारथीले भन्यो— अरे ! यस रथमा कोशलका राजा मल्लिक हुनुहुन्छ बाटो छोडिदेऊ ।

यताका सारथीले पनि भन्यो— यस रथमा पनि वाराणसीका राजा ब्रह्मदत्त हुनुहुन्छ । बाटो छोडिदेउ ।

दुवै तरफका बग्गीहरू सालिक जस्तै नचलिकन खडा रहे । अनि ब्रह्मदत्त राजाले भने— “गुण धर्मले ठूलो भएकोलाई बाटो छोडिदिनु पर्ला । सोधन त्यो रथमा बसिरहेका राजाको गुण के छ स्वभाव कस्तो छ ?”

प्रश्न सुनेपछि मल्लिक राजाको सारथीले भन्यो— “हाम्रो राजा खराब स्वभावका सित खराब व्यवहार गर्ने, नरम स्वभावलाई नरम हुने, शान्त स्वभावलाई शान्त स्वभावले जित्ने, बेइमानीलाई बेइमानी भएर जित्ने किसिमका हुन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

ब्रह्मदत्त राजाको सारथीले भन्यो— “हाम्रो ब्रह्मदत्त राजा क्रोधीलाई मैत्रीले, अज्ञानीलाई ज्ञानी भएर कंजुसलाई दान गरेर, झूठो बोल्नेलाई सत्य कुरा गरेर जित्ने किसिमका छन् । यस्ता राजा यस रथमा छन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

यति कुरा सुनिसकेपछि राजा मल्लिकले आफ्नो कमजोरी महसूस गरी ब्रह्मदत्त आफूभन्दा ठूला रहेछ भन्ने ठानी रथबाट ओर्लेर भने— “यत्तिका समयसम्म बाटो रोकी बाधा दिएँ । यसको लागि म क्षमा चाहन्छु । मैले आफ्नो भूल स्वीकार गरें । उनले आफ्नो सारथीलाई भने— “बाटो छोडि देउ । त्यस रथमा मभन्दा ठूलो राजा हुनुहुन्छ ।”

बुद्धबाट यो कथा सुनी तत्कालीन कोशल राजाले आफ्नो गल्ती महसूस गरिकन राज्य राम्रोसँग संचालन गरे । त्यसपछि उनले देशमा शान्ति कायम गरे भन्ने कुरा पालि साहित्यमा उल्लेखित छ । ■

राजाको विवेक बुद्धि, राजाको चिन्तनमय प्रज्ञा

प्रज्ञा मध्येमा मानिसलाई चाहिने कुरो ब्यावहारिक प्रज्ञा हो । किन्तु समाजबाट अलगगिएर बस्ने खालको प्रज्ञा होइन । वास्तविक रूपमा कलह नहुने अनि पारिवारिक एवं धार्मिक जीवन सुखपूर्वक बिताउन सक्ने प्रज्ञा चाहिन्छ । सुने जस्तै चिन्तन शक्ति भएन भने त्यस्तो बुद्धिले काम गर्दैन वा त्यस्तोले ठाउँ हेरी काम गर्न सक्दैन । पढेको ज्ञान र विद्वत्ताले मात्र ब्यवहारमा काम दिदैन । यसैले नै विवेकयुक्त बुद्धि चाहिन्छ । यसलाई बुझाउन एउटा कथा प्रस्तुत गर्दछु ।

एकजना राजाले एक भिक्षुको उपदेश सुने र आचरण समेत राम्रो देखे । त्यसपछि उनले आफ्नो मन प्रसन्न भएको पाए । भिक्षुप्रति उनको श्रद्धा उत्पन्न भयो । तब राजाले त्यस भिक्षुका लागि एउटा विहार निर्माण गराइ दिए । राजाले दिन-दिनै आफ्नै खाना अनुसारको माछा, मासु राखी दरबारिया खाना उनी कहाँ पठाउने गरे । तर दरबारिया खाना खाएदेखि ती भिक्षुको बानी खराब भयो । उनी मीठो खानामा पल्किन थाले र उनलाई साधारण जनताको खाना मन पर्न छाड्यो । भिक्षु त्यस्तो खाना खानै नसक्ने भए । सिद्धार्थ कुमारले राजगृहमा सबैभन्दा पहिले भिक्षा माग्नु गएको बेला जनताले खाने गरेको खाना खान सकेनन् भनेको कुरा यसले प्रमाणित गर्दछ । त्यसैले बुद्धले समय-समयमा भन्नुभएको छ— कुनै पनि चीजमा आसक्त नहुनु । मीठो खानमा मात्र नभल्नु र त्यसमा न पल्किनु ।

ती भिक्षुले माछा, मासु बिना खाना खान नसक्ने भए । उसबेला पनि बजारमा मासु किन्न नपाइने कुनै दिन हुन्थ्यो । त्यस्तो दिन परेमा

दरबारको लागि पनि मासु नहुने हुन्थ्यो । मासु नभएको दिनमा भोजन गर्नुपर्दा ती भिक्षुलाई भोजन नै नमीठो लाग्न थाल्यो । विहारसँगै माछा भएको एउटा पोखरी थियो । मासु नपाइने दिनभन्दा पहिले नै ती भिक्षु पोखरीमा गई माछा मार्न थाल्ये ।

एकदिन ती भिक्षुलाई माछा मार्दै गर्दा समय बितेको नै थाहा भएन । दरबारबाट भोजन लिएर जाँदा भिक्षु विहारमा थिएनन् । भिक्षु कहाँ गए होलान् भनी यताउति खोज्न जाँदा उनी माछा मार्न व्यस्त रहेको देखियो । भिक्षु दरबारबाट भोजन ल्याउनेहरूलाई देखी लाज मानी माछा मार्ने लठ्ठी त्यहीँ फाली पर्खालको मुनिबाट निहुरिदै विहारमा पुगे ।

दरबारबाट भोजन ल्याउने मानिसहरूको मनबाट उनीप्रतिको श्रद्धा हट्यो । माछा मारी खाने, त्यस्ता भिक्षुलाई भोजन पनि दिन्नौँ भनी ती मानिसहरू दरबारमै फर्केर गए ।

दरबारमा राजाले सोधे— किन विहारमा भन्ते (भिक्षु) हुनुहुन्न ? भोजन किन फर्काई ल्याएको ?

तिनीहरूले भने— ती भिक्षु भिक्षु नै होइनन् । ती त माछा मारी खाँदा रहेछन् । त्यसैले भोजन नदिई फर्काएर ल्याएका हौं ।

राजाले सोधे— ती भिक्षुले माछा मारिरहेको तिमीहरूले नै देखेका हौं ?

आफ्नै आँखाले देखेका हौं भनी तिनीहरूले जवाफ दिए ।

राजाले फेरि सोधे— भिक्षुले तिमीहरूलाई देखे कि देखेनन् ?

तिनीहरूले भने— ती भिक्षु त हामीलाई देख्ने बित्तिकै लाजमानी माछा मार्ने लठ्ठी त्यहीँ फाली निहुरिदै पर्खालमुनि हुँदै विहारभित्र पसे ।

राजाले भने— लाज मानेसम्म ती भिक्षु बिग्रेका छैनन् । लाज मानेनन् भने मात्र भिक्षुत्वबाट खस्छन् । लाज मानेकोले ती भिक्षु नै हुन्, त्यो भोजन दिएर आऊ भनी तिनीहरूलाई फेरि पठाए ।

राजासँग चिन्तनमय प्रज्ञा (विवेक बुद्धि) भएकोले माछा मार्ने भिक्षुदेखि आफ्नो श्रद्धा बिगारेनन् र राजा उनीप्रति रिसाएनन् । प्रज्ञा नभएका, चिन्तन शक्ति नभएका भए राजाले ती भिक्षुलाई मान्छे नै ठान्दैनथे । यहाँ भने भिक्षुहरूको दोष खोज्ने धेरैको बानी भइसकेको छ । सही कुराको मूल्यांकन गर्ने बानी त्यति देखिदैन । दोष र गल्ती कसको मात्र हुँदैन ? यसको मतलब कसैको दोष खोज्ने हुँदैन भनेको होइन । गल्ती गर्दै जानुपर्छ भनेको पनि होइन । तर दोष पहिल्याउने काम सुधारका लागि हुनुपर्छ । सकभर दोष नभएमा मानिसको जीवन उज्वल र सुखमय हुनेछ र धेरै महत्त्वको हुनेछ । यो अवश्य हो ।

माथि बताएको घटनामा राजासँग चिन्तनमय प्रज्ञा भएकोले उनले मानिसलाई विचलित नगराई समस्या समाधानतिर लागेको देखिन्छ । यसैले दोष देख्नुका साथै समस्या समाधानतिर पनि ध्यान दिनु राम्रो हुन्छ । चिन्तनमय प्रज्ञा उपयोग नभएको भए माछा मारी खाने ती भिक्षुलाई विहारबाट निकालिन्थ्यो र चीवर वस्त्र छोडाइन्थ्यो । तर यसबाट एकजना भिक्षु घट्नु सिवाय समस्या समाधान हुँदैनथ्यो ।

यस्ता कुरा लेखिराख्ने ब्यक्तिहरूसँग पनि सबै ठाउँमा चिन्तनमय प्रज्ञा भएको नै भन्न मिल्दैन । शायद म आफैले मेरो आफ्नै चेला श्रामणेरहरूले माछा मारिरहेका त के त्यस्तो कुरा सुने मात्र पनि चीवर छोडेर घर जाऊ भन्ने हुँला । चिन्तनमय प्रज्ञाको कमीले नै खाडी युद्ध छेडिएको र अनावश्यक आक्रमण भएको हो भन्न सकिन्छ ।

प्रायःजसो मानिसमा बुद्धि विलाषिता नै धेरै पाइन्छ । अर्थात् “परोपदेशे पाण्डित्यं” भने जस्तो छ । व्यवहारमा प्रयोग गर्ने प्रज्ञा, ज्ञान धेरैमा छैन । यो मानिसकै एउटा ठूलो कमजोरी हो । ■

परित्राण र उपलब्धि

परित्राण संस्कृत शब्द हो । पालिमा परित्त भनिन्छ । “परि” पुब्बता पालन धातुले उत्पन्न परित्तं शब्द हो । अर्को तरिकाबाट भन्नु हो भने “परि समन्ततो सत्तानं भयं उपद्रवं तायति रक्खतीति परित्तं” अर्थात्- चारैतिरबाट आउने भय उपद्रवंलाई रोकी आरक्षा गरीदिने भएकोले यो पालि सूत्र समूहलाई परित्राण भनिन्छ । यसको मतलब यसलाई मन्त्र सम्झनु गलत हुनेछ । यो त हो मैत्री, हृदय पवित्रता र सत्यको शक्तिको महिमा ।

बुद्ध धर्म सम्यकदृष्टि प्रधान धर्म हो । सन्दृष्टिक, यसै जन्ममा फल पाउने धर्म हो । अन्धविश्वास धर्म होइन । आदि कालदेखि चली आएको परम्परागत विश्वास र कुसंस्कारबाट मुक्त हुन नसकेकाहरूको मन कमजोरी भई राख्दछ । अतः मानसिक कमजोरी र मानसिक अशान्तिको लागि हरण गर्नुमा मन्त्र तन्त्रले पनि मनोबैज्ञानिक तरिकाबाट मद्दत गर्छन् । परम्परादेखि चली आइरहेको संस्कार र विश्वास निकै बलियो हुन्छ । यसबाट मुक्त हुन सजिलो छैन । यो मानसिक कमजोरी हो ।

आलोचक र अन्वेषकहरूको विचार अनुसार मन्त्रतन्त्रको विकल्पको रूपमा परित्राणको उत्पत्ति भएको हो । मैत्री र सत्यको बलमा या आडमा नै थेरवादी परम्परामा परित्राणको प्रचलन भएको राम्रो कुरा हो ।

परित्राणको शुरूवात पालिसाहित्य अनुसार बुद्धको पालामा नै भएको थियो । वैशालीमा ठूलो दुर्भिक्ष भएको थियो । अनिकाल समयमा

महामारी रोग फैलिएकोले हाहाकार मच्चिएको थियो । त्यस्तो अवस्थामा मानिसहरू मानसिक रूपले कमजोर हुनु स्वाभाविक थियो ।

धेरै मानिसहरूले पूजा आजमा मात्र होइन मन्त्रतन्त्र पनि गराउन थाले । संयोगवश कसै कसैको रोग पनि निको भयो । बुद्धका अनुयायीहरूले पूजा आजमा र मन्त्र तन्त्रले शान्ति स्वस्ति हुन्छ भन्ने विश्वास गर्दैनथे ।

अनि अबौद्धहरूले बुद्धमार्गीहरूलाई गिजाउन र होच्याउन थाले— तिमीहरू नास्तिक हो, त्यसैले तिमीहरूको रोग निको भएन र शान्ति भएन । यस्तो कुरा सुनेर बौद्धहरूमा खुलुली मच्यो । मन कमजोर भएको बेलामा झन कमजोर हुन थाल्यो । धेरै जनाको मनमा आयो— “केही न केही उपाय त गर्नु पर्ला । समाजमा बस्नु पर्छ । एकोहोरो जीवन ... जे होस् भगवान बुद्ध कहाँ गएर अनुरोध गरूँ । वहाँ करूणावान हुनु हुन्छ । मन्त्र तन्त्रको विकल्प अवश्य पाउँछौँ । धेरै बुद्धमार्गीहरू त्यहाँ गए । प्रार्थना गरे— भो तथागत ! हामीमा सान्धै आपत आई परेको छ । रोग, भयले सताइएका छौँ । अरूहरूले पूजा, आजमा र मन्त्र-तन्त्र गरेर स्वस्ति पाएका छन् । हामीलाई पनि केही न केही उपाय गरीदिनु होला । नत्र त समाजमा टिक्नु गान्धै पर्ला । भो शास्ता ! कृपा गरी केही न केही विकल्प खोज्नु प्यो र शान्ति स्वस्तिको वातावरण ल्याउन जाति होला ।

भगवान बुद्ध जन आवाजको विरोध गर्नु हुन्नथ्यो । जनताको आवाज मानेर केही अहित हुँदैन भने, जनतालाई त्राण मिल्छ भने जन आवाज अनुरूप गरेर के आपत्ति ? केही न केही गर्नुपर्ने बाध्यता पनि आइपरेको थियो ।

गौतम बुद्धले अधिष्ठान गर्नुभयो— “मैले राजदरवार त्यागेर आए देखि अहिलेसम्म अरूलाई कुभलो र अहित हुने कुनै कुरा र काम गरेको

छैन । मनले पनि नराम्रो चिताएको छैन । बहुजन हिताय र सुखाय मात्रको लागि मैत्रीपूर्वक कुरा र काम गरें, मनले पनि चिताएँ । यहि सत्य वचनद्वारा जनताको रोग र भय उपद्रव शान्ति र स्वस्ति होस् ।” “एतेन सच्च वज्जेन सोत्थिते होतु सब्बदा” “एतेन सच्च वज्जेन सब्ब रोगो विनस्सतु ।” “एतेन सच्च वज्जेन होतुते जय मङ्गलं” यस प्रकारको रतन सूत्र पाठ गरी मंगल कामना गर्नुभयो । मंगल सूत्र, रतन सूत्र, करणीय मेत्त सूत्र कुनै मन्त्र होइन । मंगलमय उपदेश मात्र हो । यसले मानिसहरूको भयत्रस्त मनलाई शान्ति मिल्यो, शान्त्वना पायो ।

परित्राणको फल लाभको लागि केही अंग सम्पूर्ण हुनुपर्छ ।

- (१) परित्राण पाठ गर्नेले शुद्ध गरी पाठ गर्नुपर्छ
- (२) मुखले पढ्दै जाँदा अर्थ पनि बुझ्नु पर्छ ।
- (३) श्रोतावर्गप्रति मैत्री चित्त राखी पाठ गर्नुपर्छ ।
- (४) परित्राण श्रवण गर्नेहरू पञ्चमहापापबाट मुक्त हुनुपर्छ ।
- (५) राम्रो र नराम्रो कामको फलमा विश्वास हुनुपर्छ । अनैतिक काममा लागेको हुनु हुँदैन ।
- (६) परित्राणप्रति विश्वास हुनुपर्छ ।

महापरित्राणः

भगवान बुद्धको पालामा मण्डप बनाएर महापरित्राण गर्ने चलन थिएन । त्यसबेला परित्राण सूत्रपाठ गरिन्थ्यो । मण्डप बनाई महापरित्राण पाठ गर्ने चलन श्रीलंकामा शुरू भएको हो । त्यहीबाट महानायक अमृतानन्द भन्तेले नेपालमा ल्याउनु भएको हो । बर्मा र थाइल्याण्डमा यो महापरित्राण पाठ गर्ने चलन छैन । परित्राण पाठ गर्ने चलन चाहिँ सबै बौद्ध देशहरूमा छ । महापरित्राण बुद्ध धर्म अनुरूप छ छैन भन्ने चर्चातिर नलागौ । यसको उपयोगिता र उपलब्धितर हेरौ ।

महापरित्राण महायज्ञको विकल्प हो । महायज्ञ गर्दाखेरि धेरै अन्न घिउ आदि नष्ट हुन्छ । त्यस्तो प्रकारको अन्न आदि नष्ट गर्ने यज्ञहरूको विकल्प स्वरूप महापरित्राणको विकास भएको हो । महापरित्राणमा तेलको बत्ति बाल्ने मात्र चलन छ । अन्न र धन अपेक्षाकृत थोरै मात्रै खर्च हुन्छन् ।

परित्राण मनोवैज्ञानिक चिकित्सा:

धेरै बिरामीहरूलाई औषधिले नछोएको देखिन्छ र सुनिन्छ । विशेषतः मानसिक रोगीहरूलाई त्यस्तो अवस्थामा कहिले कहिले यो परित्राण ठूलो औषधिको रूपमा उपयोगी हुन्छ । भूत र बोक्सी आदिको आवेश हुँदाखेरि परित्राण पाठ निकै लाभप्रद पाइएको छ ।

एउटा घटना प्रस्तुत गर्नु अत्युक्ति नहोला । एक नवदम्पति बेलायत पुगेछ । पश्चात्य सभ्यता देखेर नेपाली महिलाको मगज चर्क्यो । बेलायतका धेरै नामी चिकित्सकद्वारा उपचार गराए, तर असफल । काठमाडौं फर्केपछि कसैले सुझाव दियो कुनै विहारमा लगी परित्राण पाठ गराइयो भने बिरामीको मनस्थिति ठीक हुन्छ कि !?

त्यस्तो अवस्थामा जे भए पनि तयार हुने त्यो ब्यक्तिले आफ्नी श्रीमती लिएर धर्मकीर्ति विहारमा गए । त्यहाँ अनगारिका (भिक्षुणी) गुरुमाहरूद्वारा सात दिनसम्म एक एक घण्टा परित्राण पाठ भयो । अनि बिरामीको मानसिक असन्तुलन ठीक भयो, निको भयो ।

श्रीलंकाका एक क्रिश्चियन र एक मुस्लिम युवतीहरूलाई बोक्सीले सताए या बहुलाइन् । यस्तैमा ३-४ वर्ष बितिसक्यो । उपचार सबै व्यर्थ ! दुवै अबौद्ध ! तर उपचारको लागि जे पनि गर्न तयार हुन्छन् मान्छेहरू । अनि उनीहरूले पञ्चशील ग्रहण गरी परित्राण पाठ ५ दिनसम्म श्रद्धापूर्वक सुनिन् । दुवै निको भए ।

यस्ता परित्राणबाट चमत्कार भएका अन्य घटनाहरू पनि थुप्रै छन् । अनुभवबाट बोध हुने विषय हो यो । वास्तवमा बुद्धको सत्य र मैत्रीयुक्त वचनको प्रभाव यसमा अवश्यै छ । स्वच्छ हृदय, मैत्री भावना र निर्मल चित्तद्वारा पाठ गरिने र श्रवण गरिने परित्राण त्यसैले असरदार हुने गर्छन् । ■

आध्यात्मिक उन्नति

हृदय परिवर्तन हुनु एउटा आध्यात्मिक गुण हो । आध्यात्मिक उन्नति नभएसम्म मानिसको सही उन्नति भएको मान्न सकिन्न । देश विकास पनि यही गुणमा निर्भर हुन्छ । भ्रष्टाचार, कालो बजार गर्नु, इमान्दारी नहुनु, लाखौं डलर हवाई जहाजमा छोडेर भाग्नु आध्यात्मिक अवनतिको प्रतिफल हो । कुरा मात्र राम्रो भएर पुग्दैन, काम पनि गरेर देखाउनु पर्छ ।

मानिसहरूको हृदय परिवर्तन गर्न व्यवहार शुद्ध र रचनात्मक हुनु आवश्यक छ । उदाहरणार्थ केही घटना प्रस्तुत गर्छु । हालै म धरानबाट फर्केर स्वयंभू चक्रपथमा बसबाट ओर्ले । ट्याक्सी, ट्याम्पो एउटा पनि थिएन । टेम्पो त नभए पनि हुन्छ । किन कि सहूलियत दरमा टेम्पो सेवा लेखिए तापनि ट्याक्सीको भाडा जति नै पैसा मिटरमा देखिने गरेर मिटर घुमाएको हुन्छ । एउटा ट्याक्सी बल्ल आइपुग्यो तर अरुले नै कलंकीबाट ल्याएका रहेछ । तर त्यसमा बसेका मानिसले नेवार भाषामा सोधे- गन भायगु ? मैले पनि भनें- संघाराम ढल्कोतक । त्यसो भए यसैमा बसेर जान सकिन्छ । उतै यो गाडी जान्छ । मलाई खुब आनन्द लाग्यो । म बसें । ड्राइभर चाहिं बाहुन जस्तो लाग्यो । त्यसमा बसिरहेका मानिसले ड्राइभरसँग सोधे- फनाला ड्राइभरको हालत कस्तो छ नि ? उत्तर आयो- ऊ त निक्कै सिपालु छ । म एक हजार कमाउँछु भने उसले २५ सय कमाउँछु ।

ट्याक्सीमा बसेको मान्छेले भन्यो- उसको व्यवहार, कुरा गर्ने तरिका, सोचाइ राम्रो छ, इमान्दार छ, विश्वासिलो छ, त्यसैले उसले

कमाउन सक्छ । हुन त बेइमान गरेर कमाउनेहरू पनि छन् तर उनीहरूको जीवन सार हुने छैन ।

उपर्युक्त कुरा सुनेर मलाई बुद्ध वचन संभना आयो । एकजना सज्जन आएर बुद्धसँग सोधे- भो श्रमण गौतम ! बुढाबुढी नभएसम्म भलो हुने कुन चाहिं वस्तु हो ?

गौतम बुद्धले भन्नुभयो- शील, सदाचार अर्थात् व्यवहार राम्रो हुनु हो । सदाचार के हो ? माथि उल्लेख भएको डाइभरको चर्चा जुन कि उसको राम्रो व्यवहार, बोलिवचन आदि चर्चा भएको थियो त्यही नै शील सदाचार हो । त्यसैले उसले बढी कमाउन सक्थो ।

अब बुद्धकालीन बौद्धका राम्रो व्यवहारले अबौद्धको हृदय परिवर्तन भएको कथा प्रस्तुत गर्दछु ।

एकदिन श्रावस्ती निवासी उपासकहरूले गौतम बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघलाई भोजन दान दिने कार्यक्रमको आयोजना गरेका थिए । भोजनपछि बुद्धको उपासकहरूलाई उपदेश दिदै भन्नुभयो- संसारमा दान दिने व्यक्तिहरू चार प्रकारका छन्-

- १) आफू एकलैले मात्र दान दिन खोज्ने,
- २) आफूले पनि दान दिने र अरुलाई पनि दान दिनमा प्रेरणा दिने ।
- ३) आफूले भने दान नदिने अरुलाई दान दिनुपर्छ भन्ने अर्ति दिदै हिंड्ने र
- ४) आफूले पनि दान नदिने अरुलाई पनि दान दिलाउन नखोज्ने ।

यी चार प्रकारका व्यक्तिहरूमध्ये आफूले पनि दान दिने र अरुलाई पनि दान दिनलाई प्रेरणा दिने व्यक्तिको चरित्रलाई उत्तम मान्न सकिन्छ । यस्तो चरित्रको व्यक्ति सबैको विश्वासिलो व्यक्ति बन्न सक्ने हुनाले उसलाई सहयोग गर्ने इष्टमित्रहरू धेरै हुन्छन् भने उसको राम्रो व्यवहारले गर्दा उसलाई प्रशस्त धन लाभ हुन्छ ।

बुद्धबाट यस्तो घतलाग्दो उपदेश सुनेर एकजना उपासकले विचार गर्‍यो त्यसो भए म पनि दान दिन्छु र मेरा साथी भाइहरूलाई पनि

प्रेरणा दिन्छु । यस्तो विचार लिई उसले शाक्यमुनि बुद्धसमक्ष गई प्रार्थना गऱ्यो- भन्ते ! तथागत प्रमुख भिक्षु संघलाई म भोजनको निमन्त्रणा गर्दछु । यस निमन्त्रणालाई स्वीकार गर्नुहोस् ।

बुद्धद्वारा निमन्त्रणा स्वीकार भइसकेपछि त्यस उपासकले टोलटोलमा गई भन्न थाल्यो- दाजुभाइ, दिदीबहिनी हो ! मेरो एउटा अनुरोध सुन्नुहोस् । भोलि बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघलाई भोजनको लागि निमन्त्रणा दिएको छु । हामी सबै मिलेर दान दिऔं । यसको लागि सबैले आफू सक्दो सश्रद्धा सहयोग गर्न अनुरोध गर्दछु । तपाईंहरूसँग जस्तो वस्तु (चामल, आलु, तेल, घ्यू, दाउरा आदि) छन् आफ्नो श्रद्धा अनुसार दिनुहोस् । यसरी कराउँदा कराउँदै उ एक चामल बेच्ने साहुकहाँ पुगेछ । उसले त्यस साहुसँग पनि सहयोग माग्यो । साहुजीलाई त रिस उठेछ र भनेछ- तिमीलाई दान दिन मन लाग्छ भने तिमी आफैले मात्र दान दिए भइहाल्छ नि । अरूसँग किन माग्दै हिड्न परेको ? कस्तो मूर्ख मान्छे होला यो ? मेरो त बुद्धप्रति श्रद्धा छैन, भिक्षुहरूप्रति पनि श्रद्धा छैन । त्यसैले म केही पनि दान दिन सकिदैन ।

यो कुरा सुनी उपासकले फेरि भन्यो- हाम्रा टोलबासीहरू सबैले सहयोग दिइसके । अरुको त के कुरा गरीब व्यक्तिहरू समेतले आफ्नो श्रद्धानुसार केही न केही दिइसके । दान दिने भनेको राम्रो काम हो नि । आफूले दिन सके मात्र सम्मान पाइन्छ र मित्रहरू पनि बढ्नेछन् । एकदिन मनैपर्छ । मर्दा सबै छोडेर जानैपर्छ । केही पनि लिएर जान पाउने होइन । यसरी चन्दा लिने उपासक कराइरहेको सुन्नै मन नलागेकोले साहुले आफ्नो तीन औंलाले च्यापेर अलिकति चामल दिँदै भन्यो लेऊ यति मात्र श्रद्धा छ मेरो, भयो अब ?

चन्दा माग्ने उपासकले कञ्जुस साहुले दिएको चामललाई अलग्गै एउटा रुमालमा पोको पाऱ्यो । आफूले दिएको अलिकति चामललाई

अलग्गै पोको पारेको देखेर साहुको मनमा च्वास्स पय्यो र विचार गय्यो- यस उपासकले मैले दिएको अलिकति चामललाई अलग्गै किन पोको पारेको होला । पक्कै पनि यसले मेरो बेइज्जत गर्न लागेको होला । पख यसलाई । यति विचार गरी साहुले आफ्ना एकजना नोकरलाई बोलाई भन्न थाल्यो- तिमी त्यस उपासकको पछि पछि लागी उसको चेवा गर । उसले मेरो विषयमा के के कुरा गर्दोरहेछ, सबै कुरो बुझेर मलाई बताउन आउनु ।

साहुको आज्ञा शिरोपर गर्दै नोकर चन्दा लिने उपासकको पछि लाग्यो । उपासक भोजनको लागि प्रबन्ध गरिराखेको ठाउँमा गई कञ्जुस साहुले दान दिएको चामलका सानो पोको खोल्न थाल्यो । अनि त्यस पोकोबाट चामल फिकेर भोजन पकाउनको लागि चुलोमा बसाली राखेका सबै भाँडाहरूमा अलि अलि गर्दै हालिदियो । यो देखी अरु साथीहरूले उपासकलाई सोध्न थाले- भाँडाहरूमा तिमिले के राखेको ?

उपासकले भन्यो- एकजना साहुले फर्को मान्दै अलिकति चामल चन्दाको रूपमा दिएको थियो । त्यो साहुजीलाई बढी पुण्य प्राप्त होस् भन्दै सबै भाँडोमा उहाँको चामल राखिदिएको ।

यो कुरा साहुको नोकरले सुन्यो । तर उसले प्रष्ट बुझ्न सकेन र साहुजीकहाँ गई भन्न थाल्यो- साहुजीले दिनुभएको चामल त उनीहरूले चुलोमाथि बसालेको सबै भाँडाहरूमा अलि अलि राख्दै कानेखुशी गर्दै थिए ।

यो कुरा सुनी रिसाहा साहुजी त भन् रिसायो । उसले विचार गय्यो त्यसो भए उनीहरूले भोजन दान गर्ने ठाउँमा म आफै गएर हेरूला । त्यहाँ मेरो बेइज्जती हुने केही कुरा उठ्यो भने त्यो उपासकको टाउको नफोडी छोड्दिन ।

भोजनको कार्यक्रम सकियो । अनि उपासकले बुद्ध प्रमुख भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्दै भन्न थाल्यो- भगवान् । आजको भोजनको

लागि गरीब वर्गदिखि लिएर धनी साहुमहाजन समूहहरूसमेतले आफूले सकदो सहयोग गर्नुभई पुण्य कमाउनु भएको छ । दान दिनु हुने महानुभावहरूमध्ये कसैले बढी र कसैले कम वस्तुहरू दिनुभएको छ । जेहोस् दान दिई सहयोग गर्नुहुने सबैलाई बराबर मात्रामा पुण्य प्राप्त भई सबैको जय होस्, मंगल होस् ।

कञ्जुस साहु त त्यहाँको वातावरण देखी अकमक भई सोचन थाल्यो- के सोचेर आएको थिएँ, यहाँ के कुरो उठिराखेको छ ? बुद्धका यी उपासकहरू त निक्कै उदार हृदयका रहेछन् । यिनीहरूको चित्त त एकदम राम्रो रहेछ । यिनीहरूको अगाडि त मेरै चित्त नराम्रो ठहरियो । जाबो एकमाना चामल दान दिन पनि हिचकिचाइ मैले तीनवटा औलाले टिपेर मात्र चामलका गेडाहरू दान दिन पुगेछु । तर त्यति थोरै मात्रामा दान दिने मलाई पनि उपासकले समान रूपले पुण्य बाँडिदियो । यस्तो उदार हृदय भएको उपासकप्रति पनि मैले द्वेष भावले टाउको नै फोड्ने विचार लिई यहाँ आएँ । यो त सान्धै अपराधजन्य कार्य भयो । मैले त्यस उपासकसँग क्षमा मागिन भने त बिजुली खसेर मेरो टाउको सात टुक्रा हुनेछ । यस्तो विचार गरी साहुजी उपासकसँग क्षमा माग्न गयो । यसरी उसको हृदय परिवर्तन भयो । ■

अहंकारी घमण्डी बन्नु बौद्ध संस्कृति होइन

साधारण मानिसहरूमा धेरै प्रकारका नराम्रा बानीहरू हुन्छन् । जस्तै कि लोभ, लालच, ईर्ष्या, घमण्ड र महत्वाकांक्षा । यीमध्ये साच्चै नराम्रो बानी हो- घमण्ड र अहंकार । यसलाई अभिमान पनि भनिन्छ । अहंकार विद्वान र धर्मात्माहरूमा पनि देखिन्छ । कुन-कुन बेला अहंकार उठ्ने गर्छ यो पनि जानिराख्नु बेश होला ।

अभिमान अरुले नगरेको काम गर्न सकेको बेला, पैसा धेरै हुँदा, नयाँ कारमा चढ्न पाउँदा, अनुहार (रूप) राम्रो हुँदा, जाँचमा पास हुँदा, भाषाण-प्रवचन राम्रोसँग दिन सक्दा, राम्रोसँग धर्म, उपदेश दिन सक्दा, लेख राम्रोसँग लेख्न सक्दा, राम्रोसँग गीत गाउन सक्दा, खेलकूदमा तक्मा पाउँदा, जात उच्च हुँदा बढेर आउँछ ।

एकजना केटीको विवाह भयो । त्यसपछि उसको बुबा मन्त्री हुनुभयो । अनि त के चाहियो र ? अहंकारले ऊ मात्तिन थाली । सासुलाई बोलाएर भनी- 'मेरो बुबा मन्त्री हुनुभयो । अब म यहाँ भाँडो माइन सक्दिन ।' सासुले बुहारीको कुरा मानिनन् । त्यसपछि तिनी माइतमा आमालाई भन्न गइन्- 'आमा, हाम्रो बुबाचाहिँ मन्त्री । मैले सासुको घरमा नोकर्नी जसरी काम गर्न सुहाउदैन हगी ?' आमा पनि अहंकारले मात्तिएकी थिइन् । भन्न थालिन्- छोरी, तिमीले काम गर्न हुन्न । छोरीचाहिँ सासुकहाँ गएर भनिन्- म भान्छ्राको काम गर्दिन । सासुले पनि भनिन्- 'त्यसो भए तिमी आफ्नो बाबुकहाँ गएर बस । तिमीजस्ती लुच्ची बुहारी हामीलाई चाहिँदैन ।' दुई-तीन महिनापछि बाबुचाहिँको पद गयो । छोरीले न पोइ पाई न त बाबुचाहिँ मन्त्री रहिरहे ।

त्यसैले भगवान् बुद्धले भन्नुभएको थियो- अहंकारले मान्छे पतित हुन्छ । बडो खतरनाक स्वभाव हो- घमण्डी हुनु । भिक्षुहरूमा पनि घमण्ड चढेको देखिन्छ । त्यसैले होला, समय समयमा गौतम बुद्धले भिक्षुहरूलाई अर्ति दिदै भन्नुहुन्थ्यो- हे भिक्षुहरू, तिमीहरूले अहंकार एउटा छाड्न सक्छौ भने तिमीहरूलाई अरहत (निर्दोष) व्यक्ति बनाइदिन्छु अर्थात् निर्वाणमा पुऱ्याइदिन्छु । अनि तिमीहरू दुःखबाट मुक्त हुनेछौ ।

बुद्धकालीन समाजका ठूलूला विद्वानहरूमा पनि अहंकार हुन्थ्यो । त्यसताका मानत्थद्ध नामको एक ब्राह्मण थियो । ऊ खूब घमण्ड थियो । खूब विद्वान् पनि थियो । त्यसैले नै उसको नाउँ मानत्थद्ध अर्थात् अभिमानी व्यक्ति रहन गयो । त्यो धेरै विद्वान् भएकोले उसले आमा, बाबु, आफ्नो दाजु, दिदी र गुरुहरूलाई समेत मान-सम्मान गर्दैन ।

त्यो बाहुन श्रावस्तीवासी थियो, जहाँ भगवान् बुद्ध धेरै दिन बस्नुहुन्थ्यो । एकदिन त्यो ब्राह्मणलाई के विचार आयो भने- गौतम बुद्ध ठूला विद्वान् हुनुहुन्छ । उहाँको व्यवहार कस्तो होला ? गएर हेर्छु, उहाँ मसँग बोल्नुभयो भने कुरा गर्छु, बोल्नुभएन भने म पनि बोल्दिन । त्यसबेला बुद्ध धर्मदेशना गर्नमा व्यस्त हुनुहुन्थ्यो । त्यो ब्राह्मण त्यहाँ गएर बुद्ध नजिकै उभिरह्यो । बुद्धको धर्मदेशना कार्यक्रम सिद्धिसकेपछि बुद्धले केही पनि बोल्नुभएन । त्यो ब्राह्मणको मनले भन्यो बुद्ध शिष्टाचार सम्पन्न व्यक्ति हुनुहुंदोरहेनछ । मसँग कुरै गर्नुभएन । यसरी मनमा कुरा खेलाएर फर्की जानलाग्दा गौतम बुद्धले भन्नुभयो- ए ब्राह्मण ! सुखपूर्वक बाच्ने इच्छा भएको मानिसले अभिमान गर्नु हुँदैन । तपाईं के कुरा मनमा राखेर आउनुभएको हो, मलाई भन्नुहोस् ।

बुद्धको कुरा सुनिसकेपछि बाहुनले सोचन थाल्यो- बुद्धले मेरो मनको कुरो बुझ्नुभएको रहेछ । अनि बुद्धको पाउ समातिकन भन्न थाल्यो- हे, श्रमण गौतम, मेरो नाम मानत्थद्ध ब्राह्मण हो ।' अनि त्यहाँ

कथा सुनिरहेका श्रोतागण आश्चर्य प्रकट गरी भन्न थाले- भो तथागत शास्ता, बडो गजब छ, आश्चर्य छ- यो बाहुन बाजे, आमा - बुबा, दाजु-दिदीहरू र गुरुलाई समेत सम्मान नगर्ने, तपाईंलाई पनि निन्दा गर्ने धेरै घमण्डी व्यक्ति आज तपाईंको पाउ समाती ढोग्न पुग्यो ।

अनि गौतम बुद्धले भन्नुभयो- ब्राह्मण, उठनुस्, आसन बिछ्याएको छ, त्यहाँ वस्नुस् । तपाईंको मप्रति श्रद्धा छ भन्ने कुरा मैले थाहा पाएँ । त्यसपछि मानत्थद्ध ब्राह्मणले सोध्यो कुन व्यक्तिप्रति अभिमान देखाउनुहुन्न कसलाई सम्मान गर्नुपर्छ ?

बुद्धले भन्नुभयो-

मातरि पितरिवापि अथो जेट्ठमिह मातरि

आचरिये चतुत्थमिह तेसु न मानं कयिराय ।

अर्थात् आमा, बुबा, दाजु-दिदी र गुरु यी चार प्रकारका व्यक्तिहरूको अगाडि अभिमान देखाउनु हुँदैन । उनीहरूलाई सम्मान गर्नुपर्छ ।

तेसु अस्स सगारवो त्यस्स अपचिता अस्सु,

त्यस्स साधु सुपूजिता अरहन्ते सीतिभूते कतकिच्चे

अनावसे, निहच्च मानं अत्यद्धोते नमस्स अनुत्तरेति ।

अर्थात् साँच्चै पूजा सम्मान गर्नुपर्ने व्यक्ति त मनभित्र रहेको क्लेशरूपी मनलाई सफा गर्नसक्ने शीतल चित्त भएको निर्दोषी अरहत हो ।

ब्राह्मण बुद्धको कुरा सुनिसकेपछि वन्दना गर्दै भन्नुभयो- तपाईंले धेरै राम्रो कुरा भन्नुभयो । बाटो भुलिरहेको मान्छेलाई बाटो देखाइदिएभैं, अँध्यारोमा बत्ति बालिदिए जस्तै छर्लङ्ग बुझ्ने हुनेगरी सम्झाउनु भयो । म धेरै खुशी भएँ । मेरो हृदय परिवर्तन भयो । मैले अब बुझें म कतिसम्म अहंकारी रहेछु र मलाई किन मानिसहरूले घमण्डी ब्राह्मण भनेर गाली गर्दारहेछन् । परस्परमा सम्मान गर्नु पारिवारिक शान्तिको औषधि हो ।

मान-मर्यादा राख्नाले दया-माया उम्रेर आउँछ । हृदय कोमल र नरम हुने गर्छ । (संयुक्त निकाय)

म एकचोटि चिनाजानी भएको घरमा गएको थिएँ । एउटी केटीले भनिन्- 'भन्ते(स्वामी ज्यू), यो मेरो कान्छोभाइ हो । यसले मलाई साँच्चै हेप्छ । पटककै मान-मर्यादा राख्दैन । मलाई दिदी भनी मान गर्दैन । ऊ भन्छ- म आई.ए. पास भएको । तिमी एस.एल.सी. मात्र पास भएको । जन्मले मात्र तिमी जेठी छौ । ज्ञानले म भाइ भए पनि जेठो छु । त्यसैले तिमीलाई किन मान-मर्यादा गर्ने ?' यस्तो भन्नु अभिमानको लक्षण हो । यस्तो अभिमानले गर्दा घरमा कलहको वातावरण उत्पन्न हुने गर्छ । त्यसैले बुद्धले भन्नुभएको पढे-लेखेर मात्र विद्वान् बनिदैन । उसको नरम र विनीत स्वभावले अनि राम्रो व्यवहारले मात्र विद्वान् कहलाइन्छ । ■

बुद्धको अनात्मवाद - एक दृष्टि

आत्मावाद र अनात्मवाद गम्भीर र विवादास्पद विषय हो । म यस विषयको वादविवादमा अलिभरहने पक्षमा छैन । तर यो एउटा अध्ययनको विषय चाहिं पक्कै भएको हुनाले यही विषयमा मैले यो लेख लेख्न लागि रहेको छु । बुद्धको अनात्मवादबारे मैले जाने बुझे अनुसारको धारणा मात्र पोख्न चाहेको छु । त्यसैले यो ठीक पनि हुन सक्छ । बेठीक पनि हुन सक्छ । ठीक छ वा छैन आ-आफ्नो दृष्टिमा भर पर्छ ।

गौतम बुद्धले कसैलाई दुःखबाट मुक्त गरिदिने जिम्मा लिनु हुन्नथ्यो । उहाँ भन्नुहुन्थ्यो- “मैले तिमीहरूलाई दुःखबाट मुक्त हुने बाटो मात्र देखाउन सक्छु अर्थात् निर्वाण प्राप्त गर्ने तरिका मात्र बताउन सक्छु । मैले देखाएको त्यस बाटोमा तिमीहरू हिंड्न सक्थौ भने र मैले देखाएका तरिका अपनायौ भने मात्र तिमीहरू दुःखबाट मुक्त निर्वाण अवस्था प्राप्त गर्नेछौ । मैले कसैको हात समातेर त्यहाँसम्म लान सकिदैन । सुद्धि असुद्धि पचचत्तं नाञ्जमञ्जं विसोधये, कसैले कसैलाई पनि शुद्ध गर्न सक्दैन । शुद्ध र अशुद्ध हुने आ-आफ्नो हातमा नै छ ।” तर एकचोटी भिक्षुहरूमा अहंकार भावना बढ्दै गएको देखेर बुद्धले फेरि भन्नुभयो- “हे भिक्षुहरू ! तिमीहरूले अहंकार एउटा नाश गर्न सकेको खण्डमा मैले तिमीहरूलाई दुःखबाट मुक्त गरी निर्वाणसम्म पुऱ्याउने जिम्मा लिन सक्छु ।”

त्यसैले मैले बुझे अनुसार अहंकारलाई दमन गर्नु र नाश गर्नु नै अनात्मवाद हो । आज संसारमा जति पनि अशान्ति मच्चिरहेका छन्,

शोषण नीति चलिरहेका छन्, ती सबैको कारण धेरैजसो मानिसहरूमा अहंकार भावना विद्यमान रहेकोले गर्दा नै हो । गौतम बुद्ध भन्नुहुन्छ- “धन मद, यौवन मद, रूप मद, बल सम्पन्न हुनु, विद्वान हुनु, अरूले गर्न नसक्ने दुर्लभ कार्यहरू गर्न सक्नु, वक्ता बन्न सक्नु, पुरुषार्थ देखाउन सक्नु आदि यी सबै अहंकार बढ्नुको मुख्य कारणहरू हुन् । अर्थात् जड हुन् ।” नेतृत्वको लागि भगडा हुने, खेलकूदमा विजयी बन्ने आदि सबै अधिकांश आत्मवादी हुन् र अहंकारीपनाका कारणहरू हुन् । यिनीहरूबाट नै भै भगडा शुरु हुने गर्दछ ।

यही अहंकार भावनाको सिलसिलाबद्ध भई यहाँ बुद्धकालीन एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । एक समय बुद्ध समक्ष भदिय शाक्य राजा, अनुरुद्ध, आनन्द, भगु, किम्भिल तथा देवदत्त आदि ६ जवान शाक्य राजकुमारहरू भिक्षु बन्नको लागि आइपुगे । उनीहरूको साथमा उपालि नाम गरेको एकजना हजाम सेवक पनि थिए । सबैले आ-आफ्नो गहना फुकाली उपालि सेवकलाई जिम्मा लगाई उसलाई घर फर्कन आदेश दिए । गहनाको पोको बोकी जाँदै गरेको उपालिलाई एक अज्ञात भयले सतायो- “बाटोमा आफू एकलैलाई डाँकाहरूले मारेर गहनाको पोका लुटेर लाने हो कि, फेरि यी शाक्य राजकुमारहरू किन त्यागी बन्न पुगेका होलान् । यसमा केही रहस्य लुकेको हुनुपर्छ । मलाई चाहिँदैन यो गहनाको पोको ।” यति विचार गरी उसले जंगलमै एउटा रूखमा त्यस गहनाको पोको झुण्ड्याएर त्यसमा “जसले लिए पनि हुन्छ” भनेर लेखी त्यसै छोडेर ऊ बुद्ध समक्ष आइपुगे । उसलाई देखी शाक्यहरूले अचम्म मानी सोधे- “किन फर्केर आएको ? उत्तर थियो- “म पनि भिक्षु बन्ने ।” यो सुनी शाक्य राजकुमारहरूले भने- “भो गुरु ! कृपा गरी हामी सबैलाई भिक्षु बनाइदिनुस् ।”

गौतम बुद्धले सोधनुभयो- “लौ त, पहिले को भिक्षु बन्ने ? शाक्यहरूले भने “हामी शाक्यहरू अभिमानी र अहंकारी छौं । त्यसैले यो हजाम उपालिलाई पहिला भिक्षु बनाईदिनु भए राम्रो हुनेछ । बुद्धले भन्नुभयो- “त्यसो भए तिमीहरू सबैले उसलाई टाउको भुकाई वन्दना (अभिवादन) गर्नुपर्ला नि ।” उनीहरूले पनि दृढताका साथ भने- “हामी गछौं यसमा हामीलाई कुनै आपत्ति छैन ।”

यो सुनी गौतम बुद्धले पहिले हजाम उपालिलाई, अनि पछि अरू शाक्य राजकुमारहरूलाई पालैसित भिक्षु बनाइदिनु भयो । अनि बुद्धले भन्नुभयो - “अब, उपालि तिमीहरूभन्दा जेठो भइसक्यो । त्यसकारण उसलाई सबैले ढोग र नमस्कार गर । ६ जवानले नै वन्दना गर्न कोसिस गरे तर कसैको पनि टाउको तलतिर झुकेन । उनीहरूले विचार गरे- “उपालि त हाम्रो सेवक हो । कसरी उसको अगाडि टाउको भुकाउने होला” टाउको त भुक्दै झुकेन । अनि बुद्धले सोधनुभयो- “के भयो ?” उत्तर थियो- “भो शास्ता, टाउको भुकाउनै गान्हो भयो ।” बुद्धले भन्नुभयो- “होइन टाउको भुकाई हात जोडी तिमीहरू सबैले अभिवादन गर्नुपर्छ । अनि मात्र तिमीहरूको अभिमान दमन हुनेछ ।” यस्तो कुरा सुनी शाक्य कुमारहरू सबैले जबर्जस्ती आ-आफ्नो टाउको भुकाई उपालिलाई नमस्कार गरेर आफ्नो अहंकारलाई दमन गरी छाडे ।

त्यसपछि त्यस उपालि भिक्षुमा थाहै नपाउने गरी विस्तारै अभिमान चढ्न थाल्यो । उनले विचार गरे- म सेवक थिएँ पहिले । अब त म मालिक बने । मालिकहरूचाहिँ सेवक बने । यसरी ऊ घमण्डले फुलेर सालिक जस्तै ठाडो गरेर बस्न थाल्यो । भनिन्छ, फल नफलेको फुस्रो रूख ठाडो हुन्छ । तर फल फलेको रूख गन्हाँ भएर झुक्छ रे । त्यस्तै भयो त्यो उपालि भिक्षु पनि । तर विस्तारै उसलाई आफूभित्र आएको परिवर्तन स्वभावबारे होश आयो र आफूले आफैलाई अति दिन

थाल्यो- “ए अहिले तिम्रो अभिमान चढ्दैछ । तर झर्ला ! अहंकारी बन्छस् ! गुणले मात्र मान्छे ठूलो बन्छ । तिमिले आफ्नो मनको अहंकारलाई जरैदेखि उखलेर फ्याँक । होइन भने तिम्रो पतन हुनेछ । मेहनत गरी मन शुद्ध पार्ने कोशिस गरी मनको मैलालाई तुरुन्त पखाल ।” यति विचार गरिसकेपछि उसले आफ्नो अहंकार हटाउनको लागि खुब मेहनत गर्नमा तल्लिन भयो । विपस्सना ध्यानमा लागेर अन्तमा उसले आफ्नो कमजोरी र अहंकारलाई फाल्न सफल भयो । अर्थात् अन्तर्मुखी भएर मनको मैलालाई पखाल्न सफल भयो । ऊ साँच्चिकै अध्यात्मिक गुणले पनि जेठो भयो । अन्य अनुशासित भिक्षुरूपमध्ये अग्रपंक्तिमा पुगे । यसरी उपालि शुद्ध अनात्मवादी भए । तर उपालिसँगै भिक्षु बन्ने देवदत्तको भने अभिमान चढ्दै गयो । उसले बुद्धलाई प्राप्त भएको मान सत्कार देखी सहन नसकी इर्ष्या भावना जगाए । बुद्धलाई मारेर आफू बुद्ध बन्ने कुआकांक्षा राखे । फलस्वरूप अहंकारी, आत्मवादी बनेर ऊ एक दिन पतन नै भयो । यो घटनाले स्पष्ट हुन्छ- अहंकार नै आत्मा हो । अहंकारलाई नाश गर्न सके मात्र अनात्मवादी बन्न सकिन्छ ।

फेरि अर्को एउटा उदाहरण प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । बी.ए.पास भएको एकजना व्यक्ति काम नपाएर भम्बई पुगेछ । कामको खोजीमा जाँदा-जाँदा ऊ एकजना साहुकहाँ पुगेछ र साहुले सोधे “तिमीले के काम गर्न सक्छौ ?” उसले आफू बी.ए. पास भएको कुरा प्रकाशमा नल्याई जे काम पनि गर्न सक्छु भन्ने उत्तर दिएकोले साहुले उसलाई अनपढ सम्झी भाँडा माइने, कुचो लगाउने र सफा सुगंधर गर्ने काम दिए । त्यस्तै काम भए पनि उसले खुब राम्रोसंग मेहनत गरेर आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दै रहे । एकदिन उसले कुचो लाउँदै गर्दा एउटा चिठी फेला पायो । उसले उत्सुक भई त्यस चिठी पढ्दै गरेको साहुजीले देखेर सोधे “ए ! तिमिले

लेखपढ गर्न पनि आउँछ ?” उसले भन्यो- “अलि अलि आउँछ ।” त्यसो भए लेख त भनी अक्षर लेखाउँदा उसले राम्ररी अक्षर लेखेको देखेर साहुजीले भने- “अरे ! तिम्रो अक्षर त खूब राम्रो रहेछ नि । त्यसो भए मेरो सामान भ्रिकाउनको लागि तिम्रीले एउटा चिठी लेखि दिनुपर्ने” भनी सामानहरूको लिष्ट पनि दियो । उसले त शिष्ट र राम्रो भाषामा चिठी लेखिदियो । त्यो चिठी सम्बन्धित ठाउँमा पुगेपछि त्यहाँबाट राम्रा सामानहरू मनगगे आइपुगेको देखेर साहुजी दंग परी पुरानो मुन्सीलाई अर्कै पदमा सारेर कुचिकारलाई पदोन्नति गरी मुन्सी पदमा राखी काम गराए ।

त्यसपछि नाटक शुरु हुन थाल्यो । पुरानो मुन्सीलाई इर्ष्या हुन थाल्यो । कहाँको एउटा मान्छे आएर मेरो थाली नै खोसेर लियो । पर्ख न उसलाई नबिगारी कहाँ छोड्छु र भनी नयाँ मान्छेको गलतीहरू खोज्ने र निहूँ खोज्ने कार्य शुरु गर्न थाल्यो । उसले नयाँ मुन्सीलाई नराम्रो नियतले पछ्याउँदै हिंडन् थाल्यो । यसरी यहाँ आत्मवाद शुरु हुन थाल्यो ।

यता नयाँ मान्छेको पनि आफ्नो पदोन्नति हुनासाथ उसमा पनि विस्तारै अभिमान चढ्न थाल्यो । तर ऊ सभ्य भएकोले समयमै उसलाई होश आयो । उसले आफूले आफैलाई अति दिन शुरु गरे- “ए ! सावधान ! तिम्री कस्तो अवस्थामा यहाँ आइपुगेको, बिस्यौं ? घमण्डले तल खस्ला ।” यसरी आफूलाई होशमा राख्नको लागि उसले आफ्नो पुरानो लुगा र जुत्ता एउटा बाकसमा राखेको रहेछ । कार्यालय जानुभन्दा अगाडि दिनका दिन उसले त्यो पुरानो भुत्रो लुगा र जुत्तालाई नमस्कार गरेर पहिलेको अवस्था स्मरण गर्दै अहंकारलाई दमन गरेर मात्र अफिस जाने गर्न थाल्यो ।

पुरानो मुन्सीले त्यस मानिसको चेवाचर्चा गरी हिंड्दा-हिंड्दै उसको ढोका नजिक गएर कान थापिरहेको रहेछ । दैवसंयोग नयाँ

मुन्सीले भित्र बाकस खोलेको र बन्द गरेको आवाज उसले (पुरानो मुन्सीले) सुन्यो । अनि पुरानो मुन्सीले गलत अनुमान लगायो- “नयाँ मुन्सीले पैसा हिनामिना गरेर पैसा गनिरहेको होला ।” यसैलाई प्रमाण मानी उसले साहुजीकहाँ गएर चुक्ली गयो- “साहुजीले मान्छे चिन्नु जान्नु छैन, एकैचोटी पैसा जिम्मा लगाउनुभयो । नयाँ मुन्सी त इमान्दार छैन जस्तो लाग्छ है । उसले पैसा हिनामिना गरेको जस्तो देखिन्छ ।” साहुजीले सोधे- “तिमीले यो कुरो कसरी थाहा पायौ ?” उसले भन्यो “नपत्याए ऊ कार्यालय जानुअघि साहुजी उसको कोठातिर एकपटक जानुस् न । उसले कोठा बन्द गरी मज्जाले पैसा गनिराखेको हुन्छ ।” पैसाको कुरा सुन्नेबित्तिकै साहुको मनमा चिसो पस्यो । शंका लाग्यो । साहुजीले तथ्य कुरो पत्ता लगाउनुपथ्यो भनी नयाँ मुन्सीकहाँ निरीक्षणको लागि जाँदा मुन्सीको कोठाको ढोका बन्द रहेको देख्यो । यो देखी साहुजीले भने- “ए ! ढोका खोल त !” साहुजीको आवाज सुन्नेबित्तिकै भित्र हत्तरपत्तर बाकस बन्द गरेको र हतारिदै नयाँ मुन्सीले ढोका खोलेको देखेबित्तिकै साहुजीले शंका गरेर सोधिहाले- “तिमी के गरिरहेको ?” केही होइन भन्ने जवाफ सुनी साहुजीलाई त भन् शंका लागेर आयो र भन्यो- “तिम्रो बाकस खोल त ?” बाकस खोलेर हेर्दा त त्यहाँ पुराना लुगा र जुत्ता एक जोरबाहेक अरू केही देखेन । त्यसैले साहुजीले सोध्यो- “तिमी दिनका दिन ढोका बन्द गरेर के गरिरहन्छौ यहाँ ?” उसले जवाफ दियो- “साहुजी म यही मैलो र भुत्रो जुत्ता लगाएर यहाँ आएको एक नोकर हुँ । मलाई तपाईंले कुचिकार पदबाट मुन्सी पद दिई पदोन्नति गर्नुभयो । त्यसैले ममा अभिमान र अहंकार चढ्यो । अनि यही लुगालाई नमस्कार गरेर मैले आफ्नो अहंकारलाई दमन गरेर सधैं कार्यालय जाने गर्दछु ।”

उसको यो कुरा सुनी साहुजी जिल्ल परे । अनि उसले भूतपूर्व मुन्सीलाई बोलाएर यसरी गाली गऱ्यो- “तिमी त दुष्ट र इर्ष्यालु मान्छे पो रहेछौ । मन त निकै कालो रहेछ नि तिम्रो । धत् बेइमान ।” यहाँ बुझनुपर्ने कुरा के छ भने नयाँ कारिन्दाले आफूमा अहंकार चढेको थाहा पाउने बित्तिकै कसरी दमन गऱ्यो । यसलाई अनात्मवाद भन्न सकिन्छ । तर पुरानो कारिन्दा आत्मावादी बनेकोले उसले आफूलाई मात्र होइन आफ्ना वरिपरि नै अशान्ति मच्चाइदियो ।

सबैलाई थाहा छ, स्वामी विवेकानन्द साधु महात्मा हुनुहुन्छ भन्ने कुरा । उहाँ हिन्दू साधु भएर पनि अनात्मवादी हुनुहुन्छ भनी मैले ठान्दछु । त्यसबारे एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । एकदिन उहाँ गंगाजीमा घुम्न निस्कनुभएछ । त्यहाँ थुप्रै साधुहरू बस्ने गर्थे । स्वामी विवेकानन्दले एकजना साधुकहाँ गएर सोध्नुभयो- “कहिलेदेखि यहाँ रहनुभएको ? ४० वर्ष भयो । अहिले के गर्दै हुनुहुन्छ र किन साधु बन्नुभएको ? म ४० हजारको सम्पत्ति त्यागेर साधु बनेको छु र अहिले ज्ञान प्रचार गर्दैछु ।

स्वामी विवेकानन्दले भन्नुभयो- “साधु बन्नुभएको ४० वर्ष भइसक्यो, अहिलेसम्म आफूले त्याग गरेर आएको ४० हजार सम्पत्तिलाई बोकिराख्नु भएको रहेछ । तपाईंको मनबाट अहिलेसम्म त्यो फ्याँकिसकेको धनको माया छुटेको रहेनछ । कसरी साधु बन्नुभयो ? अहंकारलाई नाश गर्नको लागि नै हो साधु बन्नुपर्ने । ४० हजार सम्पत्ति त्यागेर आएँ भन्ने अहंकार कहाँबाट पलायो ? तपाईं त शुद्ध साधु होइन रहेछ । यो कुरा सुनी त्यो साधु त वाल्ल परेछ । यसरी आत्मवादी र अहंकारमा घनिष्ट सम्बन्ध छ ।

म पनि अनात्मवादी बन्न मन पराउँछु । तर मैले अहिलेसम्म मबाट अहंकार हटाउन सकिराखेको छैन । प्रवचन दिँदा भन्ने गर्छु- मैले

गाउँगाउँमा गएर धर्म प्रचार गर्दैछु । यति पैसा बौद्ध जागरण शिविरलाई खर्च गर्ने । यति हजारको पुस्तक छापें । दुई दुईवटा पत्रिकामा प्रधान सम्पादक बनेको छु आदि भावनाहरू मनमा आई समय-समयमा अहंकारीपना आउने गर्छ । कहिलेकाहीं आफूले प्रवचन गरेको बारे आफ्नो नाम अखवारमा छापेन भने पनि रीस उठ्ने गर्छ । आफूले चन्दा दिंदा केही गरी आफ्नो नाम छापिएन भने पनि मन खिन्न हुने गर्छ । दृष्टि पत्रिकामा छापिएको आफ्नो लेखलाई आफैले लेखेको भए पनि तीन-चार पटक पढ्ने गर्छु । यो पनि एक प्रकारको अहंकार नै हो । यही आत्मवादी हो । आत्मवादले गर्दा प्रभुत्ववाद उत्पन्न हुने गर्छ ।

अमेरिकाले आफ्नो पैसाको बलले संयुक्त राष्ट्रसंघको सुरक्षापरिषद् र विश्व बैंक आदि सबै आफ्नो छत्रछाँयामा राखेको पनि यही अहंकार र आत्मवादले गर्दा हो । विश्व बैंकले नेपालमा कम्युनिष्ट सरकारको नाम फेर्नुपर्‍यो भन्ने जुन दबाव दियो, यसलाई पनि आत्मवाद र धनको अहंकार भन्न सकिन्छ । कहाँको मानवतावाद हो यो ? र कस्तो विडम्बना हो यो ? ■

Dhamma.Digital

सम्यक दृष्टि र मिथ्या दृष्टि

गौतम बुद्धले सर्वप्रथम उपदेश दिंदाखेरि नौलो बाटो र नौलो ज्ञान भन्नुभएको थियो । दुःखबाट मुक्त हुनको लागि आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग (उच्च आठ बाटो) मा हिँड्नुपर्छ । आठ मध्यम मार्गमा आठवटा खुड्किला छन् :-

१. सम्यक दृष्टि (ठीक समझदारी)
२. सम्यक संकल्प (ठीक सोचाइ)
३. सम्यक बचन (ठीक कुरा गर्नु)
४. सम्यक कर्मान्त (ठीक काम गर्नु)
५. सम्यक आजीवन (ठीक जीविका)
६. सम्यक व्यायाम (ठीक प्रयत्न)
७. सम्यक स्मृति (ठीक होश र सचेत)
८. सम्यक समाधि (ठीक चित्त एकाग्रता) । यो बुद्धको नौलो मध्यम मार्गमा प्रज्ञाको कुरा समावेश भएको छ ।

प्रज्ञा प्रत्येक व्यक्तिलाई नभै नहुने विषय हो तर धेरैजसो व्यक्तिहरूमा प्रज्ञाको कमी नै देखिन्छ । प्रज्ञा भनेको शुद्ध विवेक बुद्धि प्रयोग गरी ठाउँ र समयानुकूल मिलाई राम्रो नराम्रो, उचित अनुचित, ठीक बेठीक छुट्टाई काम र कुरा गर्न सक्ने क्षमतासहितको यथार्थ ज्ञानलाई नै प्रज्ञा भनिन्छ । बुद्धले देखाउनु भएको अष्टाङ्गिक मार्गमा पूर्वाग्रहरहित ठीक समझदारी र ठीक सोचाई तथा ठीक नियत यी दुई प्रकारका अंगहरू हुन् ।

सम्यक दृष्टिको ठीक उल्टो शब्द मिथ्या दृष्टि (गलतफहमी) हो । आर्य अष्टाङ्गिकमध्ये सम्यक दृष्टि एउटा मात्र रहेन भने पनि आठै वटा मार्ग नष्ट हुने छन् किनभने ठीक समझदारी (सम्यक दृष्टि) भएन भने ठीक तरिकाले सोचनसक्ने क्षमता नै नभई गलत तरिकाले मात्र सोच्ने बानी हुन्छ । ठीक समझदारी र ठीक कल्पना नभएकोले नै आजभोलि परिवार, समाज, देश र विश्वभरी नै अशान्ति भइरहेको छ ।

मिथ्या दृष्टि हुँदा र सम्यक दृष्टि नहुँदा अशान्ति भएको बुझ्नको लागि उदाहरणस्वरूप एउटा कथा भनी हालू ।

एकजना राजा बिहानको शुद्ध र ताजा हावा खाने र प्राकृतिक दृश्य हेर्ने उद्देश्यले बिहान बिहान सधैं भैं एकदिन झ्यालमा बसिरहेका बेला उनले एकजना हेर्दै नराम्रो लाग्ने बूढो भिखारी लठ्ठी टेकी दरबारको मुनिबाट आइरहेको देखे । यो दृश्य देख्ने बित्तिकै सम्यक दृष्टि नभएका राजाको मन खिन्न भयो । एकाबिहानै गरीब भिखारी देख्नु अशुभ हुन्छ भन्ने गलत सोचाइ र मिथ्या धारणालाई विश्वास गरिसकेका राजाको आफ्नो विवेक बुद्धिलाई सही तरिकाले प्रयोग गर्नसक्ने क्षमता नै रहेन । फलस्वरूप उनको मनमा नचाहिँदो भयले सतायो र विचार गन्यो- बिहानै कताबाट आइपुग्यो यो भिखारी मेरो दरबारमुनि ! कस्तो अशुभ दृश्य देख्नु परेको ! बिच्छुक नै भयो भनी डराई हतारेर झ्यालबाट उठ्दा टाउको झ्यालको सिलिङ्गमा नराम्रोसंग ठोक्कियो । सिलिङ्गमा टाउको ठोक्किएको हुँदा टाउको प्वाल परी रगत बग्न थाल्यो । अनि त ती राजा रिसले आगो भए । उनले विचार गरे- यो भिखारी त साँच्चिकै अलच्छिन पो रहेछ । त्यसलाई देख्ने बित्तिकै मेरो टाउको फुट्यो । त्यो अलच्छिन भिखारीलाई मार्नुपन्यो भनी सिपाहीहरूलाई भिखारीलाई समातेर ल्याउन आदेश दिए । राजाको आदेश पालन पनि भयो ।

राजाले भिखारीलाई सोधे- “तँ चाण्डाल बिहान बिहानै मेरो दरबारमुनिबाट किन आइस् ? तँलाई देख्ने बित्तिकै मलाई अशुभ भयो र मेरो टाउको फुट्यो । त्यसैले आज तँ मर्ने भइस् । ल लैजाऊ, यसको टाउको काटी मारु” भने । तर त्यो भिखारी पनि मामूली खालको भिखारी थिएन । उनी त लौकिक प्रज्ञाले युक्त भएको अर्थात् ज्ञान भएको भिखारी रहेछन् । उनले विचार गरे- मर्ने जति परेपछि आज यो राजालाई एउटा शिक्षा दिएरै मर्छु । उनले राजासमक्ष प्रार्थना गरे- “महाराज, म त मर्ने भएँ । मर्नु अगाडि मेरो इच्छा एउटा पोख्न पाऊँ ।”

राजा सम्यक दृष्टि नभएको व्यक्ति भए पनि उनको मनमा केही मात्रामा विवेक बुद्धि त बाँकी रहेछ । त्यसकारण राजाले विचार गरे- त्यो मर्न लागेको मान्छेको अन्तिम इच्छा पूरा गरिदिनु बेश हुने छ । यस्तै विचार गरी भिखारीको इच्छा प्रकट गर्न आदेश दिए ।

भिखारीले भने- महाराज, आज म जस्तो अलच्छिन्नको मुख देखेर सरकारको टाउको मात्र फुट्यो भने म त महाराजको दर्शन पाउने बित्तिकै मर्ने नै भएँ । अब हामी दुईमा को अलच्छिन्न भयो नि ?

भिखारीको यस्तो कुरा सुनी राजा अकमक्क भए । अनि राजाले अलि ठण्डा दिमागले सोचे- भिखारीको कुरो त ठीकै छ । मेरो टाउको त मेरै संकीर्ण मिथ्या दृष्टिको कारणले फुटेको हो । भिखारी पनि मान्छे नै हो, म पनि मान्छे नै हुँ । बिचरा भिखारीलाई देख्ने बित्तिकै बुद्धिहीन भई गलत तरिका (मिथ्या दृष्टि)ले सोचेको कारणले द्वेष भावना ममा पलायो र रिस उठ्यो । त्यही कारणले मेरो टाउको फुटेको हो । निर्दोष भिखारीलाई दोष दिन पुगें भनी आफ्नो गलत विचारलाई महसूस गरी राजा पछुटाउन थाले ।

राजाले भिखारीलाई मृत्युदण्डबाट मुक्त गरी उसलाई घर जग्गासमेत दिई पठाए । यसरी मिथ्या दृष्टिले ऋण्डै अशान्त वातावरण

श्रृजना हुन थालेकोमा सम्यक दृष्टि आउने बित्तिकै सबैको मनमा सुख शान्तिले ठाउँ लियो । सम्यक दृष्टि भएको व्यक्तिले अर्काको दोषलाई छाडी पहिला आफ्नो दोषलाई देख्ने गर्छ । आफ्नो दोषलाई देख्न सक्ने व्यक्तिले आफूलाई सुधार्नेतर्फ बढी कोशिस गरिरहने हुनाले ऊबाट अरुलाई हानी हुने कुरा र काम हुनै सक्दैन । यसले गर्दा आफूलाई र आफ्नो वरिपरि बस्ने सबैलाई सुख शान्ति नै प्राप्त हुने छ । आजभोलि संसारमा जति पनि भ्रै-भ्रगडा र अशान्ति भइरहेका छन्, ती सबै गलत तरिकाले सोच्ने कुबानीले गर्दा नै भइरहेका देखिन्छन् तर भ्रै-भ्रगडा हुनाको अर्को कारण हो- स्वेच्छाचारी भई गलत काम गर्ने र कर्तव्यपरायण नहुने ।

माथि उल्लेखित कथामा पनि राजामा सम्यक दृष्टि नभएकाले र गलत तरिकाले सोच्ने बानी भएको कारणले सम्यक संकल्प गुम्यो अनि मिथ्या संकल्प आउन थाल्यो । त्यसपछि सम्यक वचनको ठाउँमा मिथ्या वचन आउन थाल्यो । फलस्वरूप उनले बिचरो भिखारीलाई “मारिदेऊ” भनी आज्ञा दिए । त्यसैले सम्यक कर्मान्तको ठाउँमा मिथ्या कर्मान्त हुन थाल्यो । अनि सम्यक जीविका लोप भयो र प्रयत्न पनि मिथ्या भयो । होश र चित्त एकाग्रता पनि मिथ्या भयो तर अन्तमा सम्यक दृष्टि उदाएपछि सबै ठीक भयो । अनि, भिखारीको जीवन सुखान्त भयो । ■

बुद्धि आइमाईमा पनि हुन्छ

बुद्धको शिक्षामा प्रज्ञा र आध्यात्मिक उन्नतिको कुरा धेरै ठाउँमा निस्कन्छ । जो व्यक्तिसँग प्रज्ञा हुन्छ, उसँग थुप्रै गुणहरू हुन्छन् । तीमध्ये सहनशीलता पनि एक हो । यो बाहिरी कुरा होइन, भित्री मनको कुरा हो । यसलाई आध्यात्मिक गुण पनि भन्न सकिन्छ । यो गुण हुने व्यक्तिसँग रिसालु, भगडालु र कुनै पनि कुराको तुरन्त विरोध गर्ने आदि प्रवृत्तिहरू हुँदैनन् । यस्ता व्यक्तिहरू नरम र मधुर बचनले कुरा गर्ने प्रवृत्तिका हुन्छन् ।

म भन्ने भावनाले गर्दा मानिसहरूमा अहंकारको भावना जागृत हुन्छ । फलस्वरूप जहिले पनि आफूलाई ठीक ठानी सही कुरामा पनि प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने बानीले विस्तारै सहनशीलता भन्ने गुण हट्दै जान्छ ।

मानिसहरू विभिन्न कारणले गर्दा सहनशील भएर बसेका हुन्छन् । ती कारण हुन् :-

१. कोही मूर्ख भएको कारणले सहनशील हुन्छन् ।
२. कोही निर्बल भएको कारणले सहनशील हुन्छन् ।
३. कोही ढोंगीपन देखाएर सहनशील हुन्छन् ।
४. कोही आफूलाई फाइदा लिनको लागि सहनशील हुन्छन् ।

यसरी सहनशील भएर बस्नु यथार्थमा सहनशीलता होइन र यो प्रज्ञाको लक्षण पनि होइन । यो सहनशीलता बहाना मात्र हो ।

बिघ्न-बाधा आउने बेलामा त्यसबाट मुक्त हुने कोशिस नगरीकन कर्मलाई दोष दिएर सहेर बस्नु पनि वास्तविक सहनशीलताको गुण

होइन । दुःख र बिघ्न-बाधा आइपरेको अवस्थामा मनलाई दन्हो पारी संघर्ष गर्ने र उत्साहित भइराख्नु नै सहनशीलता हो । साथै राम्रो काम गरेर पनि अरुले विरोध गर्‍यो भनी निराश नभइकन आफ्नो काम गर्दै जानु पनि सहनशीलताको गुण हो । तर म आफैमा पनि जति यो गुण हुनुपर्ने हो त्यति छैन । आलोचना गरेको सहेर बस्नु सजिलो छैन । दृढ चित्त भएर बस्नु नै सहनशीलताको लक्षण र गुण हो ।

निन्दा र आलोचना गरेको सहन नसक्नुको मूलकारण आत्मदृष्टि अथवा अहंकार हो । म भन्ने भावना बलियो भएकोले हो । मलाई गाली गर्‍यो भन्ने मनमा राखेर मानिस रिसाएर बस्छ । सहन नसकेकोले हतारमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न खोज्छ । बदला लिन खोज्छ । अहं नभएको व्यक्ति रिसाउँदैन ।

उदाहरणको लागि आक्रोष भारद्वाज नामक ब्राह्मण गौतम बुद्धसमक्ष गई बेस्सरी - तँ गधा, भेंडा, गोरु भनी गाली गरे । भगवान बुद्ध मुसुमुसु हाँसै बस्नुभयो ।

आक्रोषक ब्राह्मणले सोधे- मैले गाली गरेको सुनेनौं ? किन हाँसै बसेको ? चित्त दुख्दैन ?

गौतम बुद्धले ब्राह्मणसित प्रश्न गर्नुभयो तपाईंको घरमा कुनै पाहुना आएर कोसेली दिएको खण्डमा तपाईंले लिनु भएन भने के हुन्छ ?

ब्राह्मणले भने- उसैले लिएर जान्छ ।

बुद्धले भन्नुभयो- म कहाँ पनि आज तपाईंले थुप्रै कोसेली ल्याएर दिनुभयो- त्यो हो गधा, भेंडा र गोरु । ती मैले लिइन । तपाईं नै लिएर जानुस् । मैले ग्रहण नै गरेको छैन भने केको चित्त दुख्ने ?

त्यो आक्रोषक ब्राह्मणको हृदय परिवर्तन भयो बुद्धको सहनशीलता देखेर । त्यो आक्रोषक ब्राह्मणको स्वभाव बिल्कुल नरम

भयो । आफ्नो रिसालु र ईर्ष्यालु स्वभावलाई सम्पूर्ण रूपमा तिलाञ्जलि दिई बुद्धको शरणमा गयो ।

के त बुद्ध धर्म अनुसार अन्याय हुने ठाउँमा पनि सधैं सहेर बस्नुपर्छ ? पढैन, अन्यायको विरुद्ध सहेर बस्नु भन्नु अन्याय हुन्छ भनेर बुद्धले भन्नुभएको थियो । सबै ठाउँमा सहेर बस्न नहुने कुरा बुझाउनको लागि बुद्धकालीन घटना प्रस्तुत गर्न लागि रहेछु ।

गौतम बुद्ध राजगृहमा बस्नुहुँदाको घटना हो । राजगृहमा एकजना साहुमहाजन थियो । उसकी एउटी मात्र छोरी थिइन् । तिनको नाउँ हो भद्राकुण्डलकेसी । साहुजीले योग्यवर नपाउनाले तरुनी अवस्थासम्म छोरीलाई घरैमा राखी छोडे । तर कुण्डलकेसीले आफ्नै टोलका सत्थुकसित प्रेम गर्न थालिन् । तिनी सत्थुकप्रति आशक्त भइन् । त्यो सत्थुकको अनुहार राम्रो भएता पनि चरित्र राम्रो थिएन । अपराध कार्यमा लागेकोले उसलाई प्राण दण्डको सजाय मिल्यो । उसलाई प्राण दण्ड दिन लैजाँदाखेरि कुण्डलकेसीले देखिन् । अनि त उनी आफ्नो प्रेमी सत्थुकलाई बचाउने प्रतिज्ञा गरी अनशन बस्न शुरू गरिन् । कुण्डलकेसीको बाबु राजगृहको कोषाध्यक्ष थियो । ऊ आफ्नी छोरीलाई ज्यादा माया गर्थ्यो । छोरीको दशा देखेर ऊ चिन्तित भयो । अन्तमा उसले वास्तविक कुरो थाहा पाएपछि हजारौं घूस दिई अपराधिलाई प्राण दण्डबाट मुक्त गरिदियो र आफ्नी छोरी उसैलाई सुम्पी ज्वाई बनायो ।

केही महिनापछि दुष्ट सत्थुकको मनमा विचार उठ्यो घरमा बसी-बसी काम गरेर के जीविका चलाउने ! चोरी गरेर खाने बानी भइसकेको मानिसलाई काम गरेर खानु सजिलो छैन । उसले विचार गर्‍यो कुण्डलकेसीको गहनाहरू लिएर भाग्ने । एकदिन उसले भद्रालाई भन्यो- “एउटा कुरा भन्छु, अस्ति मलाई प्राण दण्ड दिनलाई लैजाँदा एउटा वृक्ष देवताकहाँ प्रार्थना गरेको थिएँ कि यदि म प्राण दण्डबाट बचें भने ठूलो

बलिपूजा गर्न आउँछु । अब मेरो ज्यान बच्यो । त्यसैले त्यो भाकल पूरा गर्नुपरेको छ ।”

भद्राले सोभो मनले खुशीले गद्गद् भई भनिन् - अब मैले के गर्नुपर्थ्यो त स्वामी ?

उसले भन्यो-पूजा सामान तयार पार्ने र तिमीले राम्रो लुगा र जति गहनाहरू छन् सबै लगाउने । कुण्डलकेसी दुष्ट सत्थुकको कुरा नबुझी आज्ञा पालन गरी तुरुन्त तयार भइन् । (आइमाईहरू गहनाको पूजारी त हुन् नि) दुबैजना एउटा पहाडको जंगलतिर लागे । डरलाग्दो जंगल र पहाडको माथिसम्म पुगे । त्यहाँको दृश्य डरलाग्दो र सुनसान थियो । पहाडको टुप्पामा पुग्नासाथ दुष्ट सत्थुकले भन्यो “भद्रा ! हामी यहाँ आएको कुनै देवतालाई बलिपूजा गर्न होइन तेरो गहना सबै फुकाल । आज तेरो बलिपूजा हुनेछ ।

कुण्डलकेसीले भनिन् स्वामी ! यो गहना कसको ? हामी दुबै एक नै हौं ? चाहिएमा तुरुन्त दिन सक्छु । किन मलाई मार्न खोज्नु भएको ?

“बद्धता कुरा नगर । म कथा सुन्न चाहन्न । गहना फुकाल, आज तेरो अन्त हुने छ” भनी सत्थुकले भन्यो । कुण्डलकेसी पनि मामुली आइमाई थिइनन् । बुद्धिले काम लिने खालकी थिइन् । तिनले विचार गरिन्- यो दुष्टलाई मैले आमा बाबुको कूल मर्यादालाई भंग गरी प्रेमावेशमा आफ्नो बनाएँ । प्राण दण्डबाट बचाएँ । तर यो विश्वासघाती नरपशु भएर निस्क्यो । मलाई नै मार्न खोज्छ । यस्तो दुष्ट मानिसलाई समाजमा बस्न दिनु अभिशाप हो । उसलाई नमारीकन किन छोडूँ ।

कुण्डलकेसीले आफ्नो स्वामीसित भनिन् “त्यसो भए यो हाम्रो अन्तिम मिलन भयो । मेरो एउटा इच्छा पूरा गरिदिनु हुन्छ कि ?”

के तेरो इच्छा भनी सोध्दा भद्राले भनिन्- म तपाईंलाई तीनचोटि प्रदक्षिणा गरी एकचोटि म्वाई खान चाहन्छु । त्यो दुष्ट सत्थुक यसमा

राजी भयो । भद्राले हात जोडी म्वाई खाने बहाना गरेर पछाडिबाट धकेलीकन पहाडबाट खसाली दिइन् । त्यो दुष्टले सदाको लागि प्राण त्याग गयो ।

कुण्डलकेसी गौतम बुद्धकहाँ गएर भनिन्-भन्ते म अपराधिनी हुँ । तपाईंले मलाई शरण दिनुहुन्छ ?

गौतम बुद्धले सोध्नुभयो-बहिनी के अपराध गरेर आयो ?

उनले आफ्नो पतिदेवलाई मारेर आएको सबै कुरा र कारण बताइन् । बुद्धले भन्नुभयो-बहिनी, तिमीले गरेको काम ठीक छ । ठीक ठाउँमा बुद्धिले काम लियो । बुद्धि भनेको चिज लोग्ने मानिसमा मात्र हुन्छ भन्नु ठीक छैन आइमाईमा पनि बुद्धि छ । इत्थीपि पण्डिता होन्ति-स्त्री पनि पण्डित हुन्छन् । स्नानोचित प्रज्ञा हुनुपर्छ । बहिनी, तिमीलाई स्वागत छ । तिम्रो निम्ति ढोका खुल्ला छ, आज भद्राको हृदय परिवर्तन भयो । भिक्षुणी बनीसकेपछि बुद्धले उसलाई-एत दग्गं भिक्खवे पञ्जावन्तीनं भिक्खूणीनं कुण्डलकेसी । अर्थात् प्रज्ञावान भिक्षुणीहरूमा कुण्डलकेसी अग्रणी हुन् (अंगुत्तरनिकाय)

(यो कथा थेरीगाथामा छ । सुत्तपिटकको खुट्टक नियकायअन्तर्गत)

यो कथाबाट प्रष्ट हुन्छ कसैले बिना कारण मार्न आएमा “अहिंसा परमो धर्म” भनी चुपचाप बस्नु व्यवहारिक धर्म होइन । संघर्ष गर्नुपर्छ । आत्म रक्षा गर्नु पनि अहिंसा नै हो । ■

मत ध्यान बस्न अयोग्य रहेछु

आजभोलि ध्यान भावनाको निकै प्रचार भइरहेको छ । काठमाडौंमा दुई-दुई वटा ध्यान केन्द्रहरू छन् । भुइजसी (बुढानिलकण्ठ) पहाडमा विपस्सना ध्यानकेन्द्र छ भने अर्को शंखमूल अन्तर्राष्ट्रिय ध्यान केन्द्र ।

चित्तलाई बसमा राख्न ध्यान अभ्यास गर्नुपर्छ भनिन्छ । तर धेरैजसोले ध्यानमा बसेर मनलाई बसमा राखेको देखिदैन । आफूले आफैलाई चिन्न पनि ध्यान भावनाको अभ्यास गर्नु आवश्यक छ भनिन्छ । यो सही कुरा हो जस्तो लाग्छ । मलाई स्वयं पनि यस्तो अनुभव भएको छ ।

म कथा भन्ने अर्थात् उपदेश दिने मान्छे । तर आफूमा भएको कमजोरी महसूस हुँदैन रहेछ । मलाई छिट्टै रिस उठ्ने गर्छ । त्यो पनि थाहा हुँदैन । आफूलाई आफैले चिन्दिन भनेको यही हो । मैले सत्यनारायण गोयन्काको तीन ध्यान शिविरमा भाग लिएँ । त्यहाँ अभ्यास गरेपछि आफू कस्तो मान्छे रहेछु भन्ने थाहा हुन सक्यो । अब रिस उठ्दा तुरुन्तै थाहा हुन थाल्छ । अर्को कुरो अरुले नराम्रो काम र गलति गरेको देख्दा त्यस्तो काम आफूले पनि कहिले काहीं गर्दछु होला भन्ने लाग्दछ । ध्यान अभ्यास गर्नुभन्दा पहिले त्यस्तो महसूस हुँदैनथ्यो । यसको मतलब यो होइन कि ध्यान अभ्यास नगर्ने मान्छेको मन सन्तुलित हुँदैन, चित्त बसमा राख्नै सकिदैन अथवा अनुशासन कायम गर्न सकिदैन । ध्यान अभ्यास नगर्ने शिक्षित विद्वान् वर्गमा अनुशासित र मनलाई बसमा राख्न सक्ने क्षमता पनि देखिन्छ ।

बुद्धको शिक्षा अध्ययन गरेर, सुनेर, अरू अरू ज्ञानका पुस्तकहरू पढेर आ-आफ्नो कुसंस्कारलाई त्यागेको पनि देखिन्छ अर्थात् बानी सुधारेको पनि देखिन्छ ।

अब यहाँ एकजना बुद्धकालीन भिक्षुको बारेमा उल्लेख गर्दछु । उनी ध्यानमा खूब मन दिने गर्दथे । तर कर्तव्य पालन गर्दैन थिए । उनी अनुशासनहीन र अटेरी थिए । ध्यान अभ्यास गर्ने मानिसले जानी राख्नुपर्ने चार पाँचवटा कुरा छन् । ती कुराहरू पूरा नभइकन ध्यानको राम्रोसंग अभ्यास गर्न सकिदैन । ध्यान गरेर मन बसमा राख्न सकिने र नसकिने कुरो अभ्यास गरेर अनुभव गर्नुपर्ने कुरो हो । कसैले भनेर हुने कुरो होइन साथै यो सजिलो कुरो पनि होइन । भन्न त सजिलो छ । तमाखु पिउनेलाई राम्रै थाहा हुन्छ आगोले पोल्छ, तैपनि आगो छोडिन्छ ।

गौतम बुद्ध एकचोटि चालिका नाउँको पहाड नजीक एक जंगलमा आराम गर्न जानुभएको थियो । बुद्धको सेवाका लागि मेघिय नामक एकजना भिक्षु पनि संगै गएका थिए । एकदिन ती भिक्षु भोजनपछि अलि टाढा जंगलमा घुम्न गएका रहेछन् । त्यस जंगलमा उनलाई निक्कै आनन्द र रमाइलो लागेको रहेछ । त्यो मेघिय भिक्षुको मनमा लाग्यो मैले बुद्धको सेवा मात्र गर्दछु । केही ज्ञान लाभ गर्न सकेको छैन । तर डाडूले तरकारीको रस थाहा नपाए जस्तै बुद्धि हीन भिक्षुले बुद्धसंग बसेर पनि केको ज्ञान लाभ गर्ने र !

ती भिक्षु बुद्धसमक्ष गएर प्रार्थना गर्न थाले- भो भगवान् तपाईं ज्ञानपूर्ण भइसक्नुभएको छ । तपाईंलाई ज्ञानलाभ भइसकेको छ । अरु गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन । म त अज्ञानी, धेरै चर्या पूरा गर्नु बाँकी छ । आज म भोजनपछि एउटा जंगलमा घुम्न गएँ । त्यहाँ मलाई धेरै आनन्दको अनुभव भयो । ध्यान अभ्यासको लागि त्यो ठाउँ पायक परेको रहेछ । त्यसैले मलाई त्यहाँ गएर ध्यान अभ्यास गर्न अनुमति दिनुस् ।

गौतम बुद्धलाई राम्रैसंग थाहा थियो- त्यो मेघिय भन्ने भिक्षुको बुद्धि काँचो थियो, उनमा ज्ञानको अभाव थियो । उनी ध्यान अभ्यास गरे पनि चंचल मनलाई सन्तुलन राख्न सक्दैन थिए । तैपनि उहाँले प्रत्यक्ष रूपमा त्यस्तो कुनै कुरा नभनीकन घुमाउरो भाषामा भन्नुभयो- ए मेघिय ! म यहाँ एकलै छु । तिम्री गएपछि यहाँ कोही पनि हुँदैन । अरु कोही आइसकेपछि जान सकिन्छ ।

ती बुद्धि कच्चा भएका मेघिय भिक्षुले बुद्धको कुरा मानेनन् । उनले कुरा पनि बुझेनन् । तीन पटकसम्म बुद्धले नजानु भनेर रोके पनि ती भिक्षु अटेरी भएर बुद्धलाई छोडेर जंगलमा गइहाले । उनी जंगलमा गएर राम्रो हाँगाविंगा भएको, छाँया भएको रूखमुनि बसे र उनले आँखा बन्द गरेर ध्यान गर्न शुरू गरे । ध्यानमा बस्दाखेरि मनमा तीन प्रकारका कल्पना उठेर आयो । मन स्थिर भएन । उनले सन्तुलन कायम गर्न सकेनन् । उनको मनमा उठेका तीनवटा कल्पनाहरू के के हुन् ?

कामवितर्क - अर्थात् मोजमज्जाको कल्पना । म घरमा बस्दाखेरि कति मीठो खान्थे आदि सोचेर कल्पना गर्नुलाई कामवितर्क भनिन्छ । अहिले भिक्षु बनिसकेपछि भिक्षाटन गरेर खानुपर्छ । अरूले जे दिन्छ त्यसैमा सन्तोषी भएर बस्नुपर्छ । घरमा बसेको भए सेवा गर्ने पनि हुन्छ । अहिले यहाँ त्यस्तो व्यवस्था केही छैन । इत्यादि भौतिक विलाषिताको कल्पना मात्र उठिरहे भने काम वितर्क भएको ठानिन्छ ।

व्यापाद विर्तक- अर्थात् द्वेष र क्रोधको कल्पना । म यस्तो राम्रो एकान्त जंगलमा आएर ध्यानको अभ्यास गरेर ज्ञान लाभ गर्न चाहन्छु भनें तर मलाई बुद्धले आज्ञा दिनुभएन । कस्तो बुद्ध ! फेरि पहिले पहिले आफ्नो साथीहरूले चित्त दुख्ने गरी के के भनेको भन्ने स्मरण आयो, तर्कना भयो । द्वेष भाव जागृत भएर आयो ।

विहिंसा वितर्क अर्थात् बदला लिने भावनाको कल्पना । मलाई फलानाले यस्तो चित्त दुख्ने गरी कुरा गरेको, काम गरेको पख न उसलाई के गर्ने मैले जानेको छु । बुद्ध जस्ता व्यक्तिले पनि मलाई जंगलमा गएर ध्यान भावनाको अभ्यास गर्न अनुमति नदिएको । आफू चाहि- ज्ञान लाभ गरिसकेको । अरुलाई ज्ञान लाभ गर्न नदिने । त्यस्ता बुद्धकहाँ म नबस्ने, यसरी कल्पना मात्र उठेर मेधिय भिक्षुले ध्यानको अभ्यास गर्ने सकेन । त्यो त भ्रण्डै पागल बन्ने स्थितिमा पुगेको । मन सन्तुलन गर्न सकेन । साँस भित्र गयो, बाहिर आयो उतातिर ध्यान जाँदै जाँदै । मनमा के कल्पना उठ्यो, त्यो ठीक छ छैन छुट्याउन सकेन । शक्तिको अभाव भयो । ध्यान अभ्यास गर्ने नसकेपछि उसमा होश आयो- बुद्धले यस्तो अवस्था हुने थाहा पाएर नै मलाई अनुमति नदिनुभएको रहेछ । त्यो भिक्षु सिधै बुद्धकहाँ पुगी ध्यान बस्दा खेरी भएको कुरा जम्मै भनेर क्षमा माग्यो । अनि भगवान् बुद्धले भन्नुभयो-

ध्यान बस्दाखेरि शंका निवारण गर्ने कल्याणमित्र (गुरु) को आवश्यक छ अर्थात् मार्ग प्रदर्शकको उपस्थिति हुनुपर्छ ।

शील आचरण शुद्ध हुनुपर्छ । सदाचार ध्यानको जग हो । सदाचारी हुन नसके ध्यान भावना राम्रोसंग अभ्यास गर्न सकिदैन ।

मनको क्लेश निर्मल हुने, बुद्धि बढ्ने, सन्तोष बढ्ने कुरा भन्न सक्ने व्यक्ति संगै हुनुपर्छ ।

दृढ पुरुषार्थका साथ संलग्न हुनुपर्छ । उत्साह भनेको नराम्रो कुरालाई त्यागी राम्रो मात्र चुनेर लान सक्नुपर्छ । अर्थात् राम्रो कल्पनालाई मात्र सम्झी नराम्रो कुरालाई दबाउन सक्नुपर्छ । वैराग्य (अनाशक्त चित्त) हुनुपर्छ ।

आफूभन्दा ठूला ज्ञानी अनुभवी व्यक्तिको कुरो मानेर अनुशासनप्रिय बनेर सुनेको कुरा व्यवहारमा उतार्न सक्नुपर्छ ।

यति कुरा सुनिसकेपछि मेधिय भिक्षुले विचार गर्न थाले- म त ध्यान बस्न अयोग्य रहेछु । बुद्धको सेवा गर्न आएको त भुसुककै बिसिएँ । म त कर्तव्यच्युत पो भएँ । अनुशासनहीन अटेरी बन्न पुगें । आवश्यक काममा र सेवामा ध्यान नदिइकन आँखा बन्द गरेर ध्यान गर्नु कहाँको समाधि ? बुद्धले घुमाउरो भाषामा भन्नुभएको म बुझुकले बुझ्न सकिन । कर्तव्य पालन गर्नु नै साच्चैको ध्यान अभ्यास रहेछ । बुद्धको सेवामा संलग्न भएर त्यो मेधिय भिक्षु जीवन मुक्त भए । ■

आर्यमौन

धेरै जसो बुद्धवचन अध्ययन गर्नु र स्मरण गरी राख्नु उपयोगी हुन्छ । बुद्ध वचनको स्मरण गरेर मात्र पर्याप्त हुँदैन दैनिक जीवनमा प्रयोग पनि गर्नु आवश्यक छ । आज भोलि ध्यान केन्द्रहरूमा विपस्सना ध्यान शिविर संचालन भैरहेका छन् । त्यस्ता ठाउँमा पालन नगरी नहुने एउटा नियम छ - “आर्यमौन” अर्थात् कुरा नगरी बस्ने । कुरा गर्ने पच्यो भने अत्यावश्यक वा कामलाग्ने कुरा मात्र गर्ने । यो तरिका राम्रै हो । “आर्यमौन” को शिक्षा गौतम बुद्धले दिनुभएको हो । केही कारण नभइकन कुनै नौलो नियम र शिक्षा बुद्धले दिनुहुन्न । के कारण उहाँले आर्यमौनको शिक्षा दिनुभएको होला त ?

बुद्धको पालामा भिक्षुहरूबीच आपसमा कुराकानी चलेको थियो- पहिलेको आ-आफ्नो गृहस्थीको जीवन बारे । एउटाले सोध्यो तिमिले बिहे गरेको थियौ , बच्चा कतिजना भए ? अर्कोले पनि सोध्यो- तिम्रो घरमा खाना पर्याप्त छैन कि ? परिवार कति जनाको छ ? तिमि किन भिक्षु बनेको ? घरमा धेरै काम गर्नु परेकोले भिक्षु बनेको हो कि ?

यस्तै कहिले राजनीतिको गरमागरम छलफल हुन्थ्यो फलाना राजा धर्मात्मा छ । फलाना राजा पापी रहेछ । जनताको हित हुने गरी राज्य गर्दैनन् । अजात शत्रुले आफ्नै बाबु बिम्बिसार राजालाई मारेर सिंहासन खोसे । त्यस्तै गफहरू भैरहेको थाहा पाई गौतम बुद्धले भन्नुभयो - भिक्षुहरू ! सकभर “आर्यमौन” भएर बस्नु । अति आवश्यक भएको बेला काम लाग्ने मात्र कुरा गर्नुपर्छ । अन्यथा मौन भएर बस्नु राम्रो छ ।

त्यसपछि भिक्षुहरूको एउटा समूह तीन महिना वर्षाकाल वा वर्षावास बस्न जंगलमा गए । उनीहरूबीच आपसमा कुराकानी भयो । हाम्रो शास्ता बुद्धले कुरा नगरीकन बस्नु भन्नुभएको छ हगि ? भिक्षुहरूले बाचा गरे हामीहरू कुरा नगरौं । यसरी सल्लाह गरी जंगलमा अलग अलग बस्न गए । बाघ आएर खाए पनि, बोकेर लगे पनि चुप लागेर बसे । यो घटना बुद्धको कानमा पुग्यो र भन्नुभयो - मुख छुँदाछुँदै लाटो जस्तो बस्नु बुद्धको शिक्षा होइन । यसले थाहा पाउँछ - आर्यमौन भनेको कुरै नगरीकन बस्नु होइन । आवश्यक र काम लाग्ने कुरा गर्नुमा आपत्ति छैन । भिक्षुहरूले बुद्धको सदासय बुझेको थिएन ।

आर्यमौन शान्तिको बाटो हो र ज्ञान लाभको साधन हो । मौन भएर विचार गर्दाखेरि आफूलाई बोध नभएको, समझदारी नभएको कुरा बोध र समझदारी आउँछ । उदाहरणको लागि बुद्धकालीन घटना एउटा प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्धकहाँ एकजना नवयुवक गएको रहेछ । ऊ दार्शनिक मान्छे रहेछ । दार्शनिक माने-संसारको श्रृष्टि कसरी कहाँबाट भयो ? मानिस मरेर कहाँ जन्म लिन्छ इत्यादि चिन्तन गरिरहने । त्यो युवकले बुद्धसित प्रश्न गर्‍यो - मानिस मरेर फेरि जन्म लिन्छ कि लिदैन ?

बुद्धले भन्नुभयो- तिमिले एउटा काम गर दुइवर्षसम्म मौन भएर बस अर्थात् "आर्यमौन" भएर बस । आनापानस्मृति साँस भित्र आयो, बाहिर गयो यसमा होश राखेर ध्यान गर । आफूलाई चिन्ने कोशिस गर । यसरी दुई वर्ष अभ्यास गरेर पछि मकहाँ आएर प्रश्न गर्नु । तब म तिम्रो प्रश्नको उत्तर दिन्छु ।

त्यो युवकले भन्यो- दुई वर्षसम्म आर्यमौन भएर बसेपछि तपाईंले उत्तर दिनुहुन्छ ? पछि उत्तर दिन सकिन्छ भने अहिले किन दिन नसकिने ?

बुद्धले भन्नुभयो- म उत्तर दिन सक्छु तर अहिले तिमीले बुझ्दैनौ । अहिले तिमीमा बुझिलिने योग्यता छैन । मैले अमृत दिन्छु तर तिम्रो भाँडोमा प्वाल परेको छ । अमृत खेर जान्छ । तिमीले त्यो भाँडोको प्वाल टालेर दुई वर्ष “आर्यमौन” भएर बस ।

यो कुरा सुनेर बुद्धको नजीकै एउटा रुखमुनि बसिरहेको एकजना भिक्षु हाँस थाल्यो । त्यो युवकले त्यो भिक्षुसँग सोध्यो - तपाईं किन हास्नुभो ? त्यो भिक्षुले भन्नुभयो- तिमी भ्रममा नपर्नु । तिमीले प्रश्न सोध्नु छ भने अहिले नै प्रश्न गर । किन कि मलाई पनि त्यस्तै भएको छ । मलाई पनि बुद्धले दुई वर्ष चुप लागेर आनापानस्मृतिमा होश राखेर बस भन्नुभएको थियो । म पनि दुई वर्ष चुपलागेर बसें अब मलाई प्रश्न गर्न नै आउँदैन । दुइ वर्ष आर्यमौन भएर बस्दाखेरि यस्तो आनन्दको अनुभव भयो कि मैले सोध्न लागेको प्रश्नसित जीवनको कुनै सम्बन्ध नै छैन । मरे पछि फेरि जन्म लिन्छ कि भन्ने प्रश्न केही कामको होइन भनी मैले आफैले स्वतः बुझेँ । प्रश्न गर्नु परेन । तिमी सोध्ने भए अहिले नै सोध ।

गौतम बुद्धले भन्नुभयो - तिमीले सोधे पनि म उत्तर दिन्न । बरु म तिमीलाई औषधि दिन्छु । उत्तर दिन्न । औषधि पनि गरिदिन्छु । म वैद्य हुँ, दार्शनिक होइन । मैले दिन चाहेको औषधि हो दुई वर्षसम्म “आर्यमौन” भएर बस । यही उत्तम औषधि हो । दुई वर्षसम्म यो औषधि प्रयोग गरिसकेपछि म कहाँ आएर प्रश्न गर ।

उसले त्यस्तै गयो । त्यो युवकको नाउँ हो मालुक्य पुत्र । त्यो आर्यमौन भएर बस्यो । नचाहिने कुरा गर्ने बानी छोड्यो । दुई वर्ष आनापानस्मृति ध्यान अभ्यास गरिसकेपछि उसले प्रश्न गरेन । तर बुद्धले उसलाई भन्नुभयो - दुईवर्ष पूरा भयो होइन मालुक्य पुत्र ? दुई वर्षसम्म होश र चेतना कहाँ रह्यो ? अब प्रश्न सोधे पनि हुन्छ ।

मालुंक्य पुत्र टाउको निहुराउँदै हाँसै बस्यो । उसले भन्यो- तपाईंको औषधिले नै ठीक भयो, जुन मलाई चाहिएको थियो त्यो पाएँ । जुन बुझ्नु पर्ने र थाहा पाउनु पर्ने त्यो थाहा पाएँ र बुझेँ । धन्य छ तपाईंको दृष्टि र करुणा ! यदि म जिद्दी भएर प्रश्न सोधेको भए म घाटामा परेको थिएँ । म कुपथमा पड्न सक्थ्यो । म जिद्दीवाला नभएर तपाईंले दिनुभएको औषधि सेवन गरे, त्यही औषधिद्वारा उत्तर पाएँ । औषधि सेवनले स्वास्थ्य पनि ठीक, बाङ्गो दृष्टि पनि ठीक भयो, आफूलाई आफैँले चिनेँ । यो वर्तमान जीवन ठीक पार्न नै तपाईंको औषधिको लक्ष्य रहेछ । मरेर कहाँ कहाँ जन्मलिन्छ प्रश्नले त मानिसलाई पागल बनाई दिन्छ । वर्तमान जीवन स्वच्छ र शुद्ध हुनुपर्छ । आर्यमौन जीवन सफलताको मूल मंत्र हो । धेरै बोल्न आवश्यकता छैन । वादविवाद होइन । काम गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । ■

—: समाप्त :—

Dhamma.Digital

नेपाली भाषा

(१) नेपाल चीन मैत्री	(१२) बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य सेवा
(२) मैले बुझेको बुद्ध धर्म	(१३) निरोगी
(३) बौद्ध दर्शन	(१४) बौद्ध नैतिक शिक्षा भाग-१
(४) नारी हृदय	(१५) बुद्ध र बुद्ध धर्मको ...
(५) बुद्धको व्यवहारिक धर्म	(१६) बौद्ध ज्ञान
(६) पञ्चशील	(१७) धर्म चिन्तन
(७) शान्ति	(१८) सम्यक शिक्षा भाग-१
(८) बौद्ध ध्यान	(१९) आर्यसंस्कृति
(९) पेकिङ्ग स्वास्थ्य निवास	(२०) आर्य शील र आर्य मार्ग
(१०) बौद्ध संस्कार	(२१) सम्यक शिक्षा भाग-२-३
(११) बुद्धको विचारधारा	(२३) नारीहरूमा पनि बुद्धि छ

लेखकया छापे जुइ धुंकुगु मेमेगु सफूत
नेपाल भाषा

(१) गौतम बुद्ध	(३०) ईर्ष्या व शंका
(२) बुद्धया अर्थनीति (संयुक्त)	(३१) चरित्र पुचः भाग-१, २
(३) तथागत हृदय	(३३) योगिया चिट्ठी
(४) त्याग	(३४) पालि प्रवेश भाग-१, २
(५) दश संयोजन	(३६) धर्म मसीनि
(६) भिक्षुया पत्र भाग-१, २	(३७) सर्वज्ञ भाग-१, २
(८) पेकिङ्ग स्वास्थ्य निवास	(३९) दुःख मदैगु लेंपु
(९) बौद्ध शिक्षा	(४०) शिक्षा भाग-१, २, ३, ४
(१०) न्हापां याम्ह गुरु सु ?	(४४) दान
(११) माँ-बौ लुमन	(४५) चमत्कार
(१२) हृदय परिवर्तन	(४६) बुद्धया व्यवहारिक पक्ष धर्म
(१३) बौद्ध ध्यान भाग-१, २	(४७) व्यवहारिक प्रज्ञा
(१५) बाखँ भाग-१, २, ३, ४, ५, ६	(४८) दीर्घायु जुइमा
(२१) भिक्षु जीवन	(४९) ज्ञानमार्ग भाग-१, २
(२२) भिंम्ह मचा	(५१) बौद्ध नैतिक शिक्षा
(२३) बाखँया फल भाग-१, २	(५२) झिगू बन्धन
(२५) धम्मचक्कप्पत्तन सुत्त	(५३) मनू ह्मसीकेगु गय्
(२६) क्षान्ति व मैत्री	(५४) संस्कृति
(२७) बोधिसत्व	(५५) बुद्धया करुणा व ब्रह्मदण्ड
(२८) मूर्खम्ह पासा मज्यू	(५६) धर्मया ज्ञान
(२९) श्रमण नारद	(५७) कर्म व कर्मफल